ଭୁବନେଶ୍ୱର ଶିଳାଲିପି

ଶ୍ରୀ ପରମାନନ୍ଦ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ

ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡ଼େମୀ
ଭୁବନେଶ୍ୱର

ବିଜ୍ଞପ୍ତି

'ଭୁବନେଶ୍ୱର ଶିଳାଲିପି' ପୁସ୍ତକର ପୃଷ୍ଠାରମ୍ଭ ଏକସଂଖ୍ୟାରୁ ନ ହୋଇ ୪୩୮ ପୃଷ୍ଠାରୁ ହୋଇଯାଇଛି ।

ବିନୋଦଚନ୍ଦ୍ରନାୟକ
ସମ୍ପାଦକ

ମଳକଣ୍ଠ ପ୍ରେସ, କଟକ—ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ ୧୯୬୯ ।

ଭୁବନେଶ୍ୱରର ଶିଳାଲିପି

ପ୍ରିନ୍‌ସେପ ସାହେବ ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶିଳାଲିପି ଛପାଇ ଥିଲେ ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ କେବଳ ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର ଶିଳାଲିପିଟିର ଛାପା ବ୍ଲକ କରାଇ ମୁଦ୍ରିତ କରିଥିବାରୁ ମୂଳ ଲିପି-ଫଳକ ଖଣ୍ଡିକ ଲୁପ୍ତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ମୂଳ ଲିପି-ଫଳକର ଅଭାବ କେତେକ ପରିମାଣରେ ପୂରଣ ହେଉଅଛି ଓ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଅଛି ଯେ କଲିକତାରୁ ଷ୍ଟୁଆର୍ଟ ସାହେବ ପ୍ରଦତ୍ତ ଦୁଇଟି ଶିଳାଲେଖ-ଫଳକ ସ୍ଥଳରେ ସେ ଦୁଇଟି ସହିତ ଆଉ ଖଣ୍ଡିଏ ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନର ଲିପିଫଳକ ଭୁବନେଶ୍ୱରକୁ ଆସି ଆଜିଯାଏ ରହିଅଛି । ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ପ୍ରମାଣ ଦ୍ୱାରା ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର ଓ ମେଘେଶ୍ୱର ଶିଳାଲିପି ଦୁଇଟିକୁ ନିଃସନ୍ଦେହରେ ଭୁବନେଶ୍ୱରର ଶିଳାଲିପି ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବାରେ କେହି କୁଣ୍ଠିତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ଆଉ ଅବଶିଷ୍ଟ ଭଟ୍ଟ ଭବଦେବଙ୍କ ଶିଳାଲିପିଟିର ଆଭ୍ୟନ୍ତର ପ୍ରମାଣ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିପନ୍ନ ହେଉଅଛି ଯେ, ତାହା ବଙ୍ଗ ଦେଶରେ ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ତାହା ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ଶିଳାଲିପି ବୋଲି ଶତାଧିକ ବର୍ଷ ଧରି ପରିଗଣିତ ହୋଇ ଆସିଥିଲା । ଭବଦେବ ଭଟ୍ଟଙ୍କ ଶିଳାଲିପି ଉପରେ ବଙ୍ଗଳା, ଇଂରାଜୀ ଏପରିକି ଓଡ଼ିଆରେ ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥ କ୍ଷୁଦ୍ର ପୁସ୍ତିକା ଓ ପ୍ରବନ୍ଧ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଅଛି । ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ବଙ୍ଗୀୟ ଲେଖକମାନେ ଭଟ୍ଟ ଭବଦେବଙ୍କୁ ବଙ୍ଗାଳି ପଣ୍ଡିତ ଧରି ତାଙ୍କର ଶିଳାଲିପି ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିରରେ ଥିବାର ଦେଖି ଓଡ଼ିଶାର ମନ୍ଦିରଗୁଡ଼ିକରୁ ଅଧିକାଂଶ ବଙ୍ଗାଳିଙ୍କ କୀର୍ତ୍ତି ବୋଲି ନିଜ ଜାତିର ଗୌରବ ପ୍ରଚାର କରିବାକୁ ଛାଡ଼ି ନାହାନ୍ତି । ପ୍ରିନ୍‌ସେପ ସାହେବ ଓ କିଟୋ ସାହେବ ଯେଉଁ ସଦୁଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଚାଳିତ ହୋଇ ଭଟ୍ଟ ଭବଦେବଙ୍କ ଶିଳାଲିପିଟିକୁ ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିରର ଶିଳାଲିପି ବୋଲି ଠିକ କରି

ଭ୍ରମ କରିଥିଲେ, ସେହି ଭ୍ରମ ଉପରେ ସୁଯୋଗ ନେଇ ଭ୍ରମ ଦୁରୀଭୂତ କରି ଇତିହାସର ସତ୍ୟ ପ୍ରଚାର ନକରି ତାହାକୁ ସତ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ କରିବାଲାଗି ଯଥୋଚିତ ଚେଷ୍ଟା କରି ଅଛନ୍ତି । ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଲାଲ ନଗେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ବସୁ, ବଙ୍କିମଚନ୍ଦ୍ର ଚଟ୍ଟୋପାଧ୍ୟାୟ ପ୍ରଭୃତି ବହୁ ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ଲେଖକ ଇତିହାସ ଚର୍ଚ୍ଚା କରିବାକୁ ଯାଇ ସ୍ୱଦେଶର ଇତିହାସକୁ ଏପରି କଳୁଷିତ କରି ଯାଇ ଅଛନ୍ତି ଯେ,ତଦ୍ୱାରା ଆଧୁନିକ ବଙ୍ଗଦେଶ ଓ ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳ ଦେଶର ଇତିହାସ ନଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି । ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଲାଲ ମିତ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଅସ୍ୱୀକାର କରି ଏହା ବଙ୍ଗଭାଷା ର ଏକ ପ୍ରାଦେଶିକ ଭାଷା ବୋଲି ପ୍ରଚାର କରିବାକୁ ଯାଇ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ନଥିଲେ ।

୧୮୬୮ ସାଲର ଡ଼ିସେମ୍ବର ମାସରେ କଟକର ଗୋଟିଏ ସଭାରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଅସ୍ୱୀକାର କରି ଯେଉଁ ପ୍ରଚାର ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ, ତାହାର ପ୍ରତିବାଦ କରି ବିମସ Beams ମାହେବ ଏସିଆଟିକ ସୋସାଇଟିର ଗୋଟିଏ ସଭାରେ ୧୮୭୦ରେ ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧ ପଢ଼ିଥିଲେ । ସେ ପ୍ରବନ୍ଧ ସମ୍ବନ୍ଧେ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଲାଲ ଯାହା କହିଥିଲେ ତହିଁରୁ ବେଶ ବୁଝାଯାଉ ଅଛି ଯେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ବଙ୍ଗ ଦେଶରେ ମିଶାଇବା ପାଇଁ ସେ ବଡ଼ ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ଥିଲେ ।

ମେଘେଶ୍ୱର ଶିଳାଲିପିର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ସ୍ୱୀକାର ନକରି ଭଟ୍ଟ ଭବଦେବଙ୍କୁ ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିରର ନିର୍ମାତା ବୋଲି ନିଃସନ୍ଦେହ ଭାବରେ ପ୍ରଚାର କରିବାକୁ ଛାଡ଼ି ନଥିଲେ । ତଦ୍‌ବଧି ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରେମୀ କେତେକ ବଙ୍ଗୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥକର୍ତ୍ତାଙ୍କ ହାତରେ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ କପରି ସ୍ୱୀୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସିଦ୍ଧି ଅଭିପ୍ରାୟରେ ନିୟୋଜିତ ହୋଇଅଛି, ତାହାର ସତ୍ତ-ସାମାନ୍ୟ ଆଲୋଚନା ତଳେ କରାଯାଇ ଅଛି । ବଙ୍କିମଚନ୍ଦ୍ର ଚଟ୍ଟୋପାଧ୍ୟାୟ **ବାଙ୍ଗଲାର ଇତିହାସରେ ଉପାଦାନ** ନାମଧେୟ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଥିଲେ । 'ମଣିମାଲ୍ୟ' ନାମକ ସ୍କୁଲପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକରେ ତାହା ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ତହିଁରେ ଲେଖାଅଛି 'ଏଇ ବଙ୍ଗେଇଇ ଗଙ୍ଗାବଂଶ ଏକଦିନ ଉତ୍କଷ୍ୟାୟ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ ପୂର୍ବକ ଏକଦିକେ ଯେମନ ପୂର୍ବର ଓ

କୋଣାର୍କେର ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଯାଛିଲେନ, ଅପରଦିକେ ସେଇ ରୂପ ତିନଶତ ବତ୍ସର ଧରିଯା ବଙ୍ଗୀଯ ପାଠାନଗଣକେ ପଦେ ପଦେ ପରାସ୍ତ ଓ ଲାଞ୍ଛିତ କରିଯାଛିଲେନ । ଆମ୍ୱନିଷ୍ମୃତ ବଙ୍ଗାଲି ! ଏ ସମସ୍ତ କଥା କି ତୋମାକେ ଅପରେ ସ୍ମରଣ କରିଯା ଦିତେ ଆସିବେ ? ହଣ୍ଟାରେର ଗ୍ରନ୍ଥେ ଯେ ଉଡ଼ିୟା ସୈନ୍ୟେର ଏତ ପ୍ରଶଂସା, ତାହାରା ତୋମାଦେର ଉଡ଼ିଷ୍ୟା-ବାସୀ ବାଙ୍ଗାଲି ସୈନ୍ୟ ।" ବଙ୍କିମଚନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କର 'ବିବିଧ ପ୍ରବନ୍ଧ'ରେ ବଙ୍ଗ ଦେଶର ଇତିହାସ ସମ୍ବନ୍ଧେ ତିନୋଟି ପ୍ରବନ୍ଧ ୧୮୮୦ ପୂର୍ବେ ଲେଖିଥିଲେ । 'ମଣିମାଲ୍ୟ' ପୁସ୍ତକର ପ୍ରବନ୍ଧଟି ମୂର୍ବୋକ୍ତ ପ୍ରବନ୍ଧ ସମୂହରୁ ସଂକଳିତ ହୋଇ ଥିବାର ମନେ ହୁଏ ।

ଓଡ଼ିଶାର ଗଙ୍ଗବଂଶ ଦକ୍ଷିଣରୁ ଆସିଥିଲେ ବୋଲି ତାହାର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ସାକ୍ଷୀ ଶତ ସହସ୍ର ସମସାମୟିକ ଲିପି ଅଛି । ଗଙ୍ଗାନଦୀ ସହିତ ଗଙ୍ଗ-ବଂଶୀୟ ରାଜାମାନଙ୍କର କେବଳ ଏତିକି ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି ଯେ ସେମାନେ ଗୋଦାବରୀ ଠାରୁ ଗଙ୍ଗା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ଭୂଭାଗର ସାର୍ବଭୌମ ରାଜା ଥିଲେ । ସେମାନେ ବରଂ ବଙ୍ଗ ଦେଶରେ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ନଗେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବସୁ ଓ ଆଜି କେତେଜଣ ଲେଖକ ସମସାମୟିକ ଓ କିମ୍ବଦନ୍ତୀମୂଳକ କାଳ୍ପନିକ ଦୃଢ଼ ଭିତ୍ତି ସୃଷ୍ଟି କରି ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଆହୁରି ଭ୍ରାନ୍ତ କରି ଅଛନ୍ତି । ନଗେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବସୁ ଭବଦେବ ଭଟ୍ଟଙ୍କର ଶିଳାଲିପି ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ଦେଖି ପ୍ରଥମେ ବିସ୍ମିତ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର 'ବଙ୍ଗୀୟ ଜାତୀୟ ଇତିହାସ' ଗ୍ରନ୍ଥର ୨ୟ ଭାଗରେ ସେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି:—

"ଭବଦେବ ଭଟ୍ଟ କର୍ତ୍ତୃକ ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବର ମନ୍ଦିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଉପଲକ୍ଷେ ବାଚସ୍ପତି ମିଶ୍ର କର୍ତ୍ତୃକ ଭବଦେବ ଭଟ୍ଟେର କୁଲପ୍ରଶସ୍ତି ରଚିତ ହୟ । ପ୍ରଥମ ଯଖନ ଆମରା ଏଇ କୁଲପ୍ରଶସ୍ତିର ପାଠୋଦ୍ଧାର କରି ତଖନ ମନେ କରିଯାଛିଲାମ ଯେ ଏକଜନ ରାଢ଼ ଦେଶର ବଙ୍ଗାଲି ବ୍ରାହ୍ମଣ ସୁଦୂର ଉତ୍କଳକ୍ଷେତ୍ରେ ପରରାଷ୍ଟ୍ର ମଧ୍ୟେ କିରୂପେ ଏଇ ବିଶାଳ କୀର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରିଲେନ ? କିନ୍ତୁ ଏଖନ ରାଢ଼ୀବେନ୍ଦ୍ରେର ବର୍ତ୍ତନା ହଇତେ ଜାନିତେ ପାରିଲାମ ଯେ, ମହାରାଜ ହରିବର୍ମ୍ମଦେବ

ଜୈନ-ବୌଦ୍ଧ ବାଗକେ ପରାଜୟ କରିଯା ସୁଦୂର ଉତ୍କର୍ଷ୍ୟାୟ ଏକାମ୍ର କାନନେ ଅର୍ଥାତ ଭୁବନେଶ୍ୱର କ୍ଷେତ୍ରେ ବହୁ ଶତ ଦେବ ଦେବୀର ମନ୍ଦିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଯାଛିଲେନ । ସୁତରାଂ ତାହାର ଆଧିପତ୍ୟକାଲେ ତାଁହାର ଏକଜନ ପ୍ରଧାନ ସଚିବ କର୍ତ୍ତୃକ ଅନନ୍ତ-ବାସୁଦେବର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହଇବେ ତାହାତେ ଆର ବିଚିତ୍ରତା କି ?” ଏହାଛଡ଼ା ବିଶ୍ୱକୋଷ ୪ର୍ଥ ଭାଗରେ ୧୩୦୦ ବଙ୍ଗଳା ସନରେ ମୁଦ୍ରିତ କୋଣାର୍କ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ପୃ୫୯୮ରେ ସେ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି:—ଏଖନଓ କୋଣାର୍କ ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବେର ଯେ ପ୍ରାଚୀନ ଭଗ୍ନ ମନ୍ଦିର ଆଛେ, ତାହାର ନିର୍ମାଣ ପ୍ରଣାଳୀ ଓ ଅବସ୍ଥିତି ପରିଦର୍ଶନ କରିଲେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ସୁବୃହତ୍ ମନ୍ଦିର ଓ ସାମାନ୍ୟ ବଲିଯା ବୋଧ ହୟ । ଯଦି କୋଥାୟ ବଙ୍ଗୀୟ ଶିଳ୍ପନୈପୁଣ୍ୟେର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଉଦାହରଣ ଥାକେ—ତାହା ଏଇ ରବିକ୍ଷେତ୍ରେ ।” ରାଘବେନ୍ଦ୍ର କବିଶେଖରଙ୍କ ‘ଭବଭୂମିବାର୍ତ୍ତା’ ଗ୍ରନ୍ଥ ସମ୍ବନ୍ଧେ ସେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି:—“ସୌଭାଗ୍ୟକ୍ରମେ ସାମବେଦୀ ଗୌତମ ବଂଶେ ପ୍ରାୟ ଅଡ଼ାଇଶତ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ରାଘବେନ୍ଦ୍ର କବିଶେଖର ଆବିର୍ଭୂତ ହଇୟାଛିଲେନ । ତିନି ପ୍ରାଚୀନ ଲୋକଦେର ମୁଖେ ଶୁନିୟା ଓ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥ ସକଲ ଦେଖିୟା ସାମବେଦୀ ଗୌତମବଂଶର ସବିଶେଷ ପରିଚୟ × × × ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାୟ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିୟା ଗିୟାଛେନ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ବସୁ ମହାଶୟ ବଙ୍ଗଳା ସାଲ ୧୩୧୧ରେ ମୁଦ୍ରିତ କରିଥିଲେ । ରାଘବେନ୍ଦ୍ର କବିଶେଖର ଗ୍ରନ୍ଥାରମ୍ଭରେ ହରିବର୍ମଦେବଙ୍କର ଜୟଗାନ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପ୍ରକାରେ କରି ନିଜ ବଂଶର କଥା ଲେଖିଥିଲେ:—

“ସ୍ୱସ୍ତି ସମସ୍ତ ନରପତିକୁଲ ଲଲାମ ପ୍ରୋଦ୍ଦଣ୍ଡ ଭୁଜଦଣ୍ଡ ସମଣ୍ଡିତ-ବିକରାଳ-କରବାଲ ଭୟପ୍ରକମ୍ପିତ-ଦକ୍ଷିଣଗାଥା-ଗତାଶେଷ-ରିପୁରାଜନ୍ୟ ଜୈନବୌଦ୍ଧାଦିବିଧର୍ମି-ଶମ୍ପସମ୍ମର୍ଦ୍ଦନ ଖର୍ବୀକୃତ-ସର୍ବୋର୍ବୀପତିଗର୍ବଗୌରବ ନଗେନ୍ଦ୍ର ପତ୍ତନାଦ୍ୟନେକଦେଶ ବିଜୟ-ଲବ୍ଧୋଦ୍ଦାମ ଜୟଶ୍ରୀରେକାମ୍ରକାନନ ପ୍ରତିଷ୍ଠାପିତ ହରିହର ବିରଞ୍ଚି ବୈଦେହୀ ରାଘବଲକ୍ଷଣ-ହନୁମଦାଦ୍ୟଷ୍ଟୋତ୍ତର-ଶତାଦ୍ଭୁତ ବୈଜୟନ୍ତୀ ବିଗସିତାମନ୍ଦଗନ୍ଧପ୍ରମୂ ପ୍ରସୂନପଟଳ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟାବିନ୍ୟକୃତନନ୍ଦନ କାନନ ବୈଭବ ପରମାମୋଦମୟୋଦ୍ୟାନ ସମଲଙ୍କୃତ ଧୁରପଥସଂସ୍ପର୍ଶ ସୁନ୍ଦର

ମନ୍ଦର ମନ୍ଦାକିନୀ ବିମଳକଲ୍ଲୋଳ-କମଳ-ନିଲ୍ଲାରେନ୍ଦୀବର-ଶୋଣାରବିନ୍ଦ ସଂଶୋଭିତ ସୁବିଶାଳ ସରୋବରସନ୍ନିହିତଃ· ·ଦେଶନିବାସ ନିଖିଳଶାସ୍ତ୍ର ନିପୁଣପରିଜ୍ଞାନଲବ୍‌ଧାନନ୍ୟବୈଲକ୍ଷଣ୍ୟ ବାଲଭଟ୍ଟଭଟ୍ଟାଗୁହ୍ୟଗର୍ଗ-ବାଚସ୍ପତିପ୍ରମୁଖବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ ସପ୍ତସଚିବ ସାହଚର୍ଯ୍ୟ-ନିବର୍ତ୍ତିତ ସମ୍ୟକ୍ ସ୍ୱପରରାଷ୍ଟ୍ର ସର୍ବବ୍ୟାପାରେ ବାରାଣସୀଶ୍ୱର ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱରପାଦାରବିନ୍ଦ-ସନ୍ଦର୍ଶନାର୍ଥସମୁଦ୍ୟତସ୍ୱଜନମାସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦପର୍ଶୁରକ୍ଷିତେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ପ୍ରଶସ୍ତବର୍ତ୍ମା ସଦନୁମତ ଧୃତିନପୂତ ସନ୍ନୀତି ପରିସେବନ ସଂପ୍ରାପ୍ତ ପରମ-ଶର୍ମା ବଙ୍ଗାଙ୍ଗକଳିଙ୍ଗାଦ୍ୟଶେଷଜନପଦ ବନ୍ଧୁ ମହାଭୂତକର୍ମଧର୍ମାନୁ-ଗତାଖିଳ କର୍ମ୍ମ ଦିଗନ୍ତ ସମ୍ପତକାର୍ତ୍ତି ସନ୍ତତିରତ୍ୟନ୍ତଦୟାଦ୍ରିରେତା ଭୂଦେବଭୂଦାନାର୍ଜ୍ଜିତା ଶେଷଧର୍ମା ଜୟତାଙ୍ଗେରଂ ରାଜାଧିରଜୋ ଦେବଶ୍ରୀ-ହରିବର୍ମା ।" ଏହି କୁଳଶାସ୍ତ୍ର ଗୁଡ଼ିକ ଯେ ଐତିହାସିକ ଭିତ୍ତିହୀନ ଓ ଆଧୁନିକ ତାହା ସେହି ବଙ୍ଗଦେଶର ନିରପେକ୍ଷ ଐତିହାସିକମାନେ ପ୍ରମାଣ କରାଇ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ନଗେନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କର ୩୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବର ଲେଖାକୁ ମନମୋହନ ଗାଙ୍ଗୁଲି 'ତମ୍ବାପଟା' ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ନ ହୋଇ ଲେଖିଗଲେ:—

"We learn from a copper plate inscription composed by Raghabendra Kavi Sekhara that Hari Varma Deva was a king of Bengal, and the seat of his government was Vikramapura, (Orissa and her remains p. 379)

"On going through the inscription of, Raghabendra Kavi Sekhara referred to on page 379 I am convinced that the palace with the temple of Ramesvara was built by Hari varma Deva, the king of Bengal in the biginning of the eleventh century A. D. We learn from the inscription that. Harivarma Deva built 108 temples of Hara, Hari,

Rama Sita, Lakshmana and Hanumana in Ekamra Kanana and laid out flower gardens, etc The site, now in a ruinous state, was occupied by his gardens and garden houses. The temples of Sita, Lakshmana and Hanumana still cluster round the temples of Ramesvara."

ରାମେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ୧୦୮ ମନ୍ଦିର ନରସିଂହ ଦେବ କରିଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କର ସଚିବ ଭଟ୍ଟ ଭବଦେବ ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିର କରିଥିଲେ ବୋଲି ଯେବେ ଧରାଯାଏ, ତେବେ ରାଜାଙ୍କର ମନ୍ଦିର ଅପେକ୍ଷା ସଚିବଙ୍କର ମନ୍ଦିରର କାରୁକାର୍ଯ୍ୟରେ କିପରି ଏତେ ତଫାତ୍ ହେଲା ତାହା ବୁଝିବା ବଡ଼ କଠିନ ।

ଗାଙ୍ଗୁଲି ମହାଶୟ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ଯେ "The temple of Ramesvara is of no special interest or importance from architectural point of view."

ପ୍ରିନସେପ ଓ କଟୋ ସାହେବମାନେ ସଦୁଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରଣୋଦିତ ହୋଇ ଭ୍ରମବଶତଃ ଭବଦେବ ଭଟ୍ଟଙ୍କର ଶିଳାଲିପିଟିକୁ ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିରର ଶିଳାଲିପି ବୋଲି ସ୍ଥିର କରି ବିଷବୃକ୍ଷ ରୋପଣ କରିଥିଲେ, ରାଜେନ୍ଦ୍ରଲାଲ ମିତ୍ର ତହିଁରେ ପାଣି ଢାଳି ବଢ଼ାଇଲେ ନଗେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବସୁ ତହିଁରେ ଫୁଲ ଫୁଟାଇଲେ ଓ ଶେଷରେ ମନମୋହନ ଗାଙ୍ଗୁଲି ଫଳ ଝୁଲାଇଲେ । ଅବାନ୍ତର ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା ଲେଖୁଅଛି । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବିଜୟଚନ୍ଦ୍ର ମଜୁମଦାର ୧୯୧୬ରେ ମୟୂରଭଞ୍ଜରାଜ ତାମ୍ରପଟ୍ଟ ବିହାର ଓଡ଼ିଶା ଅନୁସନ୍ଧାନ ସମିତିର ପତ୍ରିକାରେ ଛପାଇ ତାହାର ଚତୁର୍ଥ ଫଳକର ୬ଷ୍ଠ ଧାଡ଼ିରେ 'ଅସ୍ମତ୍ ବଂଶଷ୍ୟେ' ପାଠରେ 'ଅସ୍ମତ୍ ବଙ୍ଗାନ୍ୱୟେ' ପଢ଼ିଥିଲେ । ୧୯୨୫ 'Orissa in the making ପୁସ୍ତକର ପୃ ୧୭୩-୧୭୪ରେ 'କୋଶଳ ଓ ତ୍ରିକଳିଙ୍ଗ ସହିତ ବଙ୍ଗର ସମ୍ବନ୍ଧ ବିଷୟ ଅବତାରଣା କରି ଓଡ଼ିଶାର କେଶରୀ ବଂଶୀୟ ରାଜା ଯଯାତିଙ୍କୁ

ବଙ୍ଗାଳି ବୋଲି ପ୍ରଚାର କଲେ—କେଶରୀ ବଂଶୀୟ ରାଜାମାନେ Makers of Orissa ହୋଇ ଥିବାରୁ ବଙ୍ଗାଳିମାନେ ମଧ୍ୟ Makers of Orissa ହୋଇଗଲେ ।

ଷ୍ଟୁଆର୍ଟ ସଂଗ୍ରହ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଶିଳାଲିପି ଲଣ୍ଡନର ରଏଲ ଏସିଆଟିକ ସୋସାଇଟିରେ ଥିବାର କଥା ପୂର୍ବେ ବୋଲାଯାଇ ଅଛି । ଏହି ଶିଳାଲିପିଟିକୁ "Bhubaneswar inscription in the Royal Asiatic Soceity ନାମରେ ବର୍ଣ୍ଣେଟ ସାହେବ (Dr. L. D. Burnet) ଏପିଗ୍ରାଫିଆ ଇଣ୍ଡିକା ଗ୍ରନ୍ଥମାଳାର ୧୩ ଭାଗରେ ୧୯୧୫-୧୬ ସାଲରେ ପ୍ରକାଶିତ କରିଥିଲେ । ଏହାର ଲମ୍ବ ୩ଫୁଟ ୧୦ ଇଞ୍ଚ ଓ ପ୍ରସ୍ଥ ୧ଫୁଟ ୮ ଇଞ୍ଚ । ସେଠାରେ ମଧ୍ୟ ଏପରି କିଛି ଲିଖିତ କାଗଜପତ୍ର ନାହିଁ ଯହିଁରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଏହା ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ଥିଲା । ସେଠାର କାଗଜ ପତ୍ରରୁ କେବଳ ଏତିକି ଜଣାଯାଏ ଯେ କର୍ଣ୍ଣେଲ ଷ୍ଟୁଆର୍ଟଙ୍କ ସଂଗୃହୀତ ଦ୍ରବ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଏହା ସ୍ଥାନ ପାଇଥିଲା । ଶିଳାଲିପିର ପାଠରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଏହା ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ କୌଣସି ଏକ ବିଷ୍ଣୁ ମନ୍ଦିରରେ ଥିଲା । ଏଣୁ ବର୍ଣ୍ଣେଟ ସାହେବ ଏହାକୁ 'ଭୁବନେଶ୍ୱର ଶିଳାଲିପି' ବୋଲି ନାମ ଦେଇଥିଲେ । ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିରଟି ଏକମାତ୍ର ବିଷ୍ଣୁ ମନ୍ଦିର । କିନ୍ତୁ ସେଠାରେ ଭଟ୍ଟ ଭବଦେବଙ୍କର ଶିଳାଲିପି ସ୍ଥାନ ପାଇ ଥିବାରୁ ଲଣ୍ଡନରେ ଥିବା ଶିଳାଲିପିଟି ପ୍ରତି କାହାରି ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ି ନଥିଲା ଏପରିକି ୧୯୨୯ରେ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ନନୀଗୋପାଳ ମଜୁମଦାର (ସେ କି ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ଅନୁସନ୍ଧାନରେ ଲାଗିଥିବା ବେଳେ ଦୁର୍ବୃତ୍ତମାନଙ୍କ ହାତରେ ପ୍ରାଣ ହରାଇ ଥିଲେ) Inscription of Bengal ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପୂର୍ବ ଧାରଣାର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି:—This inscription was Originally fixed on the temple of Ananta-Vasudeva at Bhubaneswar in puri District of Orissa.

ଲଣ୍ଡନରେ ଥିବା ଚନ୍ଦ୍ରିକା ଦେବୀଙ୍କ ଶିଳାଲିପି ଓ ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିରରେ ଥିବା ଭଟ୍ଟଭବଦେବଙ୍କ ଶିଳାଲିପି ତୁଳନା

ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ପ୍ରମାଣ ପୁଙ୍ଖାନୁପୁଙ୍ଖ ରୂପେ ଆଲୋଚନା କରି ଲେଖକ ଅନ୍ୟତ୍ର ସ୍ଥିର କରି ଅଛି ଯେ ଭବଦେବ ଭଟ୍ଟଙ୍କର ଶିଳାଲିପିଟି କଦାପି ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିରରେ ମିଳିବୁ ନଥିଲା । ୧୯୩୯ରେ କଲିକତାର "ଭାରତୀୟ-ଇତିହାସ-କଂଗ୍ରେସ"ର ୨ୟ ଅଧିବେଶନରେ ଲେଖକ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ କରି ପ୍ରମାଣିତ କରିଅଛି ଯେ ଲଣ୍ଡନରେ ଥିବା ଶିଳାଲିପିଟି ପ୍ରକୃତରେ ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିରରେ ଥିଲା ।

ଇଣ୍ଡିଆନ ହିଷ୍ଟୋରିକେଲ କ୍ୱାର୍ଟାର୍ଲି (**Indian Historical quarterly**) ପତ୍ରିକାର ଦ୍ୱାବିଂଶ ଭାଗର ୧୩୪-୩୫ ପୃଷ୍ଠାରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଦୀନେଶଚନ୍ଦ୍ର ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରମାଣିତ କରିଅଛନ୍ତି ଯେ ଖ୍ରୀ: ୧୭୯୧-୯୫ ମଧ୍ୟରେ ଭଟ୍ଟ ଭବଦେବଙ୍କର ଶିଳାଲିପିଟି ଢାକାଠାରେ ପଠିତ ହୋଇଥିଲା ଓ ସେ ଅନୁମାନ କରନ୍ତି ଯେ ଭବଦେବଙ୍କ ନିର୍ମିତ ମନ୍ଦିରଟି ପୂର୍ବବଙ୍ଗର ବ୍ରହ୍ମପୁରଠାରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା । ଫେଟାରସନ ନାମକ ଢାକା ଜିଲାର କଲେକ୍ଟର ସେହି ଲିପି ଫଳକଟିକୁ ବ୍ରହ୍ମପୁର ଅଞ୍ଚଳରୁ ଢାକାକୁ ଆଣାଇ ନବଦ୍ୱୀପର ଏକ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ତାହାର ପାଠୋଦ୍ଧାର କରିଥିଲେ । ଲେଖକ ୧୯୩୯ରେ ଯେଉଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ଏହି ଆକସ୍ମିକ ଭାବରେ ପ୍ରାପ୍ତ ପ୍ରମାଣଦ୍ୱାରା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହେଲା । ୧୮୩୭ରେ ଜେମସ ଓ କଟୋ ସାହେବଙ୍କକୃତ ଭ୍ରମ ପ୍ରମାଦ ଶତାଧିକ ବର୍ଷ ପରେ ସଂଶୋଧିତ ହୋଇ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସରେ ସତ୍ୟର ଜୟ ଘୋଷିତ ହେଲା ।

୧ । ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିରର ପ୍ରକୃତ ଶିଳାଲିପି ପାଠ—

ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିରର ପ୍ରକୃତ ଶିଳା-ଲିପିରେ ଗଙ୍ଗବଂଶୀୟ ସମ୍ରାଟ ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବଙ୍କର କନ୍ୟା ଚନ୍ଦ୍ରିକା-ଦେବୀଙ୍କର ପ୍ରଶସ୍ତି ଅଛି । ଏପିଗ୍ରାଫିଆ ଇଣ୍ଡିକାର ପାଠକମାନଙ୍କ ଛଡ଼ା ସାଧାରଣ ପାଠକ କେହି ତାହା ପଢ଼ି ନାହାନ୍ତି କହିଲେ ଚଳେ । ଲେଖକ ବିଲାତରେ ଥିଲାବେଳେ ମୂଳ ଶିଳାଲିପିର ଲେଖା ସହିତ ଡାକ୍ତର କାର୍ଣ୍ଣେଟଙ୍କ ପାଠ ମିଳାଇଥିଲା । ପରେ ଶିଳାଲିପିର ଫଟୋଗ୍ରାଫ ଆଣାଇ

ସେତେ ଦୂର ସମ୍ଭବ ଶୁଦ୍ଧ ପାଠୋଦ୍ଧାର କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛୁ । ଏହାର ପାଠୋଦ୍ଧାର ପାଇଁ ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ର ଓ ବାରିପଦା ହାଇସ୍କୁଲର ଭୂତପୂର୍ବ ହେଡ଼ପଣ୍ଡିତ ପଣ୍ଡିତ ଭଗବାନ ପଣ୍ଡାଙ୍କଠାରୁ ଅନେକ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇ ଥିବାରୁ ସେମାନଙ୍କଠାରେ କୃତଜ୍ଞ । ଶିଳା-ଲିପିଟିରେ ୨୩ଟି ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଶ୍ଳୋକ ଗୁଡ଼ିକର ରଚୟିତା କବି ଉମାପତି । ସେ ଶିବ-ଉପାସକ ଥିଲେ ବୋଲି ଏତିକି ମାତ୍ର ପରିଚୟ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ଶିଳାଲିପିଟି ଭୁବନେଶ୍ୱରର ଏକାମାତ୍ର ବିଷ୍ଣୁ ମନ୍ଦିରର ନିର୍ମାଣକାରିଣୀ ଗଙ୍ଗବଂଶଜା ଚନ୍ଦ୍ରିକା ଦେବୀଙ୍କର ପ୍ରଶସ୍ତି ବିଶେଷ । ଚନ୍ଦ୍ରିକା ଦେବୀ ମୂର୍ତ୍ତି ବିଶିଷ୍ଟ 'ବଳକୃଷ୍ଣ ସୁଭଦ୍ରା'ଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ଏହି ମନ୍ଦିରଟି ୧୨୦୦ ଶକାବ୍ଦରେ ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରିକା ଦେବୀ ହୈହୟବଂଶଜ ପରମର୍ଦ୍ଦୀ ଦେବଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ବାପାଙ୍କର ନାମ ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବ । ୯ଶ ଶ୍ଳୋକରେ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ଦେବୀଙ୍କର ଗୁଣାବଳି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ବଂଶ ଶ୍ଳୋକରେ ପରମର୍ଦ୍ଦୀ ଦେବଙ୍କର ବୀରତ୍ୱର ତଥା ଯୁଦ୍ଧ ଭୂମିରେ ପ୍ରାଣ ହରାଇବାର କଥାଅଛି । ସମରପ୍ରୟାସୀ ବୀର ନରସିଂହ ଦେବ (୧ମ)ଙ୍କର ଶତ୍ରୁମାନେ ଯୁଦ୍ଧ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରାଣ ହରାଇ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଚାଲି ଯିବାରୁ ପରମର୍ଦ୍ଦୀ ଦେବ ତାହା ସହି ନପାରି ସ୍ୱର୍ଗରେ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରିବା ଲାଗି ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯାଇଥିଲେ ବୋଲି କବି ବର୍ଣ୍ଣନା ଛଳରେ ତାଙ୍କର ସ୍ୱର୍ଗବାସ କଥା କହି ଅଛନ୍ତି । ଏହି ପରମର୍ଦ୍ଦୀ ଦେବଙ୍କୁ ମୁସଲମାନ ଇତିହାସ ଲେଖକ ମିନହାଜ **'ତବାକତ୍-ଇ-ନସିରି'** ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଜଜାମାତା 'ସାବନ୍ତର' ବୋଲି ଲେଖି ଅଛନ୍ତି । ଇଂରାଜୀରେ ଅନୁବାଦିତ 'ତବାକତ୍ ଇ-ନସିରି' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଯାହା ଲେଖାଅଛି ତାହା ତଳେ ଉଦ୍ଧାର କରାଗଲା:—

The leader of the forces of Jajnagar was a person, by name Sabantar the son in law of Rai, who during the time of Izzuddin Tughrili Tughan Khan had advanced to the bank of river Lakhanvati and having shown the greatest audacit

had driven the Musalmman forces as far as the gate (of. the city) of Lakhanvati (PP 762-63) In the year H. 642 (A. D. 1245) the infidels of Jajnagar appeared before the gate of Lakhanavati (P 665)

ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର 'ସାମନ୍ତରାୟ' ଶବ୍ଦଟି 'ସାବନ୍ତର' ରୂପେ ପାରସୀ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିବା ପରି ଜଣାଯାଏ । ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବ (୨ୟ) ୧୨୧୧—୩୮ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପରେ ନରସିଂହ ଦେବ (୧ମ) ଖ୍ରୀ ୧୨୩—୬୪ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ଭାନୁଦେବ (୧ମ) ଖ୍ରୀ: ୧୨୬୪—୭୮ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓ ତତ୍ପରେ ନରସିଂହ ଦେବ (୨ୟ) ଖ୍ରୀ: ୧୨୭୮—୧୩୦୭ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାରେ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ୧୪ଶ ଶ୍ଳୋକରେ ଭାନୁଦେବ (୧ମ)ଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳରେ ଶକାବ୍ଦ ୧୨୦୦ (ଖ୍ରୀ ୧୨୭୮)ରେ ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବଙ୍କ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ଯଦି ଧରାଯାଏ ଯେ, ପରମର୍ଦ୍ଦୀ ଦେବ ଖ୍ରୀ: ୧୨୪୫ରେ ସ୍ୱର୍ଗବାସୀ ହୋଇଥିଲେ ତେବେ ତାଙ୍କର ସହଧର୍ମିଣୀ ଚନ୍ଦ୍ରିକାଦେବୀ ଦୀର୍ଘକାଳ ବୈଧବ୍ୟ ଜୀବନ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ପୂଜା ଓ ଅର୍ଚ୍ଚନାରେ କଟାଇଥିଲେ ।

ଏହି ପ୍ରଶସ୍ତିରେ ଉତ୍କଳ ଦେଶର କଥା ୮ମ ଶ୍ଳୋକରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି । ଉତ୍କଳ ଦେଶସ୍ଥିତ ଏକାମ୍ର କ୍ଷେତ୍ରରେ ମହାବଳପୂର୍ଣ୍ଣ ଗୋଟିଏ ଅଦ୍ଭୁତ ମନ୍ଦିର ଶୋଭା ପାଉ ଥିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା ୯ମ ଶ୍ଳୋକରେ ଅଛି । ଏହି ଅଦ୍ଭୁତ ମନ୍ଦିରଟି ନିଶ୍ଚୟ ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିର ଅଟେ । ତତ୍ପରେ ୧୦ମ ଶ୍ଳୋକରେ ଗନ୍ଧବତୀ ବା ଗନ୍ଧସିନ୍ଧୁ ନଦୀର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି । କବି ଲେଖି ଅଛନ୍ତି ଯେ ଗନ୍ଧବତୀର ଜଳ ଏପରି ଭଲ ଯେ ଦେବତାମାନେ ତାହା ପାଇବାକୁ ଲୋଭ କରନ୍ତି । ଏପରି ଏକ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଶୁଭ୍ରବମଣ୍ଡିତ ନଦୀ ସ୍ୱୟଂ କୃତ୍ତିବାସ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କରାଇଥିଲେ । ଏଥିରୁ ମନେ ହେଉଛି ଯେ ଭୁବନେଶ୍ୱର ନିକଟରେ କୌଣସି ପ୍ରବାହିତା ନଦୀ ନ ଥିବାରୁ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗ ନାଳ ଖୋଳାଇ ଏହି ନଦୀଟି ଭୁବନେଶ୍ୱର ନିକଟରେ ବୁହାଇ

ଥିଲା । ଭୁବନେଶ୍ୱରର ସୁବିଖ୍ୟାତ ବିନ୍ଦୁସାଗର କଥା ମଧ୍ୟ ଏହି ପ୍ରଶସ୍ତିର ଏକାଦଶ ଶ୍ଳୋକରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଏଣୁ ମନେ ହେଉଅଛି ଯେ ଖ୍ରୀ: ୧୨୭୮ ପୂର୍ବେ ବିନ୍ଦୁ ସରୋବରଟି ଭାରତରେ ଗୋଟିଏ ତୀର୍ଥ ବୋଲି ପରିଗଣିତ ହେଉଥିଲା ।

୧୪ଶ ଶ୍ଳୋକରେ ମଠର ନିର୍ମାଣକାଳ 'ବ୍ୟୋମବସୁନ୍ ଫଣୀନ୍ଦ୍ର ରସନା ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରମାଣେ' ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ଶବ୍ଦ ଯୋଜନା ଦ୍ୱାରା ଲକ୍ଷିତ ହୋଇଅଛି । 'ଅଙ୍କାନାଂ ବାମତୋ ଗତିଃ' ନିୟମ ଅନୁସାରେ ଚନ୍ଦ୍ର (୧) ଫଣୀନ୍ଦ୍ର ରସନା (୨) ବସୁନ୍ (୦ ବ୍ୟୋମ ୦) ସଂଖ୍ୟାଗୁଡ଼ିକ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୨୦୦ ଶକାବ୍ଦ ଦିଆ ଯାଇଛି । ଏହି ସମୟରେ ନରସିଂହ ଦେବଙ୍କ ତନୟ ଭାନୁଦେବ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ ।

ଶିଳାଲିପି ପ୍ରଶସ୍ତିର ଶ୍ଳୋକାବଳି

(ଧା ୧) ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତଜମ୍ଭରିପୁସମ୍ପଦୁପାସ୍ୟମାନ-
ଲୀଲାଲସେନ୍ଦ୍ରନୟନାଞ୍ଚଳଶାସନାନି ।
ଭକ୍ଷାବଲାସଚରିତାନି ଜୟନ୍ତି ଶମ୍ଭୋ-
ର୍ନୈଷାମୃତାନି ପୁରରାଜପୁରାଙ୍ଗନାନାଂ । ୧ ।
ସାରଃ ସମ୍ରାଟ ସମର ଦଳିତା'ରାତିରାଜନ୍ୟ ବର୍ଗ-ସେବା
(ଧା୨) ସ୍ତୋକୈରକୁତବଂଧା ଦେବତାରାଧନଂ ଯଃ ।
ଆନଗାଦାନ୍ତାଦମରସରିତଂ ଯାବଦେକୋଦ୍ଭବୋଽଭୂତ୍,
ଭୋକ୍ତା ସୋଽନ୍ତେରପ୍ୟ ମଧ୍ୟଦିତସ୍ୟ କାମୁକସ୍ତୋଡ଼ଗଙ୍ଗଃ । ୨ ।

ଯଦ୍‌ବଂଶେ ବୈଜୟନ୍ତୀ ପଟଇବ ସୁଭଟୋଽନଙ୍ଗଭୀମଃ ପ୍ରଭାବ-ପ୍ରଧ୍ୱସ୍ତାରାତି ରାଜବ୍ରଜଯୁବତିଜନୋ (ଧା୩ ଦ୍‌ଗୀତ ଗମ୍ଭୀରଧାରଃ । ଆସୀଦାଶୀ ବିଷାଦେରରଧିକତରର ପ୍ରାଦ୍‌ଗତବୋରୁଗର୍ବଃ, ସୋଽନ୍ତେ ସ୍ୱାନ୍ତୋପସର୍ପ-ଜ୍ଜବମପି ଯବନଂ ସଙ୍ଗରେ ସଞ୍ଜହାର । ୩ ।

ଶେଷଃ ସ୍ୱୀୟୁଶୀରଃଧମ୍ବୁ ବିଲଧାମ୍ମାଣିକ୍ୟ ମାଲ ଚ୍ଛଲାଦ୍ ଧତ୍ତୋଜଃ କଣିକାଭିରେଷବିଧୁତରୋଃ ମଜ୍ଜନ୍ତ୍ୟ (ଧା୪) ଶିଖାମଣୀଃ ।

ପାତାଳମପି କଞ୍ଚ ପଙ୍କଜଘଟା ଝଙ୍କାରନାପାନକୈ
ରୁଦ୍ଧାତା ଗନ୍ଧକେନ ରବଶ୍ଚିରମପାବୁ ଡ୍ଡୀନପର୍ଣ୍ଣାପୁତେ । ୪ ।
ତସ୍ମାଦ୍ ଭୂପତିଭୂତଦ୍ଧାତଦ୍ଧ୍ରାଜନ ମୂଦ୍ଦସ୍ତା ।
ଚନ୍ଦ୍ରନନାମ୍ନତା-ମାରେ ଃ ସ୍ମପପୁନ୍ତୀ ଜଗନ୍ନନଃ । ୫ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀଘଂଦ୍‌ବଦ (ଧା୫) ନାରବନ୍ଦବପତିର୍ନେ ଶଲ୍ୟପୂତ୍ୟବ୍‌ଜମାଂ ମୁଗ୍‌ଧେନ୍ଦୀବରନେକ୍ଷଲୋଲମାଲସ୍ୟା କ୍ରୁଷ୍ଟେନ ତୃଷ୍ଣାବତା । କଣ୍ଠାଲଗ୍ନ୍ୟ ତଦଙ୍ଗକାନ ମୃଦନା ଶତ୍ରେନ ଧତେ ସୂର-ନେଷା-ଶେଷ ଜଗଦ୍‌ବଲୋକନ ବଶୀକାଗାୟ କାଗାପୂନତ । ୬ ।

ନେନ୍ଦ୍ରସ୍ତ ବଂଶାବତଂମଃ ପରମର୍ଦ୍ଦୀ (ଧା୬) ସହଜସାରତା ରୂପଃ
ତାଗାପତିମଶିଶେତେ ପତିରସ୍ୟାଃ ସମରପାଣ୍ଡଣଃ । ୭ ।
ଅସ୍ୟୁକ୍ରଲୋପ୍ୟଂ ବଷପ୍ୟୋ ଯସ୍ୟ ତେ ଚକ୍ଷୁରାଦୟଃ ।
ପଞ୍ଚପଞ୍ଚେଷୁ ସୂହ୍ବଦୋ ଭାନ୍ତ ପର୍ଣ୍ଣମନୋରଥାଃ । ୮ ।
ତସ୍ୟ ଚ କ୍ଷେତ୍ରମେକାମ୍ରମାମ୍ରାଗ୍ରମ ଶତାଣି (ଧା୭) ତଂ ।
ଏକଦେବକୁଳଂ ଦେବକୁଳୈରାକୁଳମଭୂତଂ । ୯ ।

ମଯସ୍ୟ ଗିରିଜାପତିର୍ବସତି ଗନ୍ଧସିନ୍ଧୁର୍ମିଷା ନ୍ନିଧାୟ ନକଟେ ଧୂନ ମମରସାର୍ଥସାର୍ଥପ୍ରଧାଂ । ଯଦନ୍ୱୟ କୃପାଭଗନ୍ନ୍ୟଧିତ କୃତ୍ତିବାସାଃ ଶ୍ରିୟଂ ମହେନ୍ଦ୍ରପଦଜନ୍ମିଗାଂ ଭୁଙ୍କ୍ତେ ଗ୍ରେଡ୍ଡଗଙ୍ଗେ ଧା୮) ନ ତାଂ । ୧୦ ।

ଯସ୍ମିନ୍ ବନ୍ଦ୍ୟରଃ ସରସ୍ୱଦମଦୃକ୍ ଦୃକ୍‌ପେୟପାଥଃ ପତତ୍ ପାନ୍ଥଶ୍ରାନ୍ତହରଂ ସୁଧାଜନିଥ ନିଃସ୍ୟନ୍ଦଦ୍‌ବପୁଃ ଶାମ୍ବାଂ । ଯଦ୍ ବନ୍ଧୋରପି ନାନୁପାନ୍ତ ପଦବୀଂ ଙ୍ଗର୍ଥାନ ତାନ ସ୍ମ ଟଂ, ଭୂତାନୁଗ୍ରହନମିତଂ ପୁରଜତା ଲୋକୈକଶୋକାପହଂ । ୧୧ ।

ପଶ୍ୟ (ଧା୯) ନୃଃ ପ୍ଲବମାନବୃଦ୍ଧକମଠୀପୃଷ୍ଠସ୍ଥଲସ୍ଥାୟୁକ-ପ୍ରେଙ୍ଖଦ୍‌ବାନରକାମିନୀଭିରକଲ ହୀଡ୍ଡୋଡ୍ଡ ପ୍ରାପିତା । ମଗ୍ନାପ୍ୟମନୁ-ମଜ୍ଜଣଭରନ୍ଦତତ୍‌କାପେୟ ପାଉପ୍ଲବାତ୍ ଉପ୍ଳୁତ୍ୟାଭିମୁଖଂ ପ୍ରଣାରତରଲୋ ଲୋକଃ ସମୂଦ୍‌ଭ୍ରାମ୍ୟତେ । ୧୨ ।

(ଧା୧୦) ତତ୍ତୀର୍ଥେ ମଣ୍ଡନମ୍ପ୍ୟାଧ୍ୟ ତୀରେ ନାନାବନ୍ଧାଧନେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଶ୍ରୀବଳାବାସବାସିତେ ନନ୍ଦନାୟିତେ । ୧୩ ।

ଅଥ ବ୍ୟୋମ ବସୁତ୍-ଫଣୀନ୍ଦ୍ର ରସନାଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରମାଣେ ମିତା ଗୀତାସୁକ୍ଷିତଭୁଜକାବଧି ସମାସ୍ୱାବାରଧି କ୍ଷାମିମାଂ । ଭୂପେ ଶ୍ରୀନରସିଂହ-ଦେବ ତ'(ଧା୧୧)ନୟେ ସ୍ୱନୌ ଶତଂ ଶାସତ, ପ୍ରାସାଦଂ ସ୍ଥିରମାରବିନ୍ଦ୍ ବଦଧ୍ୟେ ସେୟଂ ହରେ ର୍ଗମଭୂଃ । ୧୪ ।

ପ୍ରସାଦମୂର୍ଦ୍ଧ୍ୱଶିଖରସ୍ଥିରହେମକୁମ୍ଭଦମ୍ଭୋଳ ଦର୍ଶିତ ଜଗଜ୍ଜନ-କୋଷଖଣ୍ଡମ । ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପମନୁରୂପମନୁପ୍ରବଷ୍ଟାଂଶୌ ମହାର୍ଣ୍ଣବଶୟସ୍ୟ (ଧା୧୨) ହରେସ୍ତମେତୌ । ୧୫ ।

ଅସ୍ୟ ମଣ୍ଡଣୟିତୁଂ ମୃଗାଙ୍କଚୂଡ଼ାମଣି ମୁରସ୍ୱକୃତ ହେଳ ମୌଳଭାବଃ
ଅପିତୁ ହନଧରଂ ଜହାସ ଦେବଦ୍ୱୟମୟମଣ୍ଡ ନଗର୍ଭଗହ୍ୱରଶ୍ରୀଃ ।୧୬।

ତସ୍ୟୈତସ୍ୟା ବରଶତସ୍ୟରସାତ୍ ମୃଶସ୍ତିଂ, ଶ୍ରୀମାନ୍ନମା (ଧା୧୩) ପଣ୍ଡ କବସ୍ତି ପୁରାରବାସଃ । ତତ୍ରତ୍ ସମଗ୍ରଗୁଣ ସମ୍ପଦମୀ ତତାନ, ସମ୍ୟକ୍ ସୁବର୍ଣ୍ଣରୁଚରାମଚରାତ୍ ପତାକାଂ । ୧୭ ।

ମୁଖଂ ଚନ୍ଦ୍ରମିବେତସ୍ୟା ବଲୋକ୍ୟ ଦୂହ୍ୱତୁଃ କଳ । ଚନ୍ଦ୍ରାଦେବୀ ମୁବାଚେନଂ ନାମ୍ନା ଶ୍ରୀମମସ୍ତ୍ରୀପତଃ । ୧୮ ।

ଗୀତାଙ୍କାଳୟ (ଧା୧୦) ତାଳ-ନର୍ତ୍ତନକଳା-କୌଶଲ୍ୟ ଲୀଳାଳୟା ବାଲ୍ୟାଦଚ୍ୟୁତଭକ୍ତିଭାବନମଣ୍ଡଦର୍ଶନୁରୂପଶ୍ରିୟେ । ପିତା ହୈହୟବଂଶଜାୟ ଶୁଚୟେ ଚନ୍ଦ୍ରାୟ ଯା ଚନ୍ଦ୍ରିକା, ପୁର୍ବୀସ୍ୱାମିଋମର୍ଦ୍ଧି ନାମ ଭଜତେ କ୍ଷତ୍ରସ୍ୟ ରତ୍ନାନ୍ୱିତା । ୧୯ ।

ମର୍ତ୍ତୀଡ଼ାମନସ୍ୟ ବ (ଧା୧୫) ଧାସ୍ୟ ବବଧ୍ୟା ରାଗାନୁବନ୍ଧୋତ୍ସବାଂ ପତ୍ନ୍ୟା ସାର ନୃସିଂହଦେବ ନୃପତେର୍ଦ୍ଧେଷ୍ୟାନ୍ ରଣେ ରଜ୍ୟତଃ । ବଶ୍ୟତାନ ସୁରଲୋକଗାନପି ରୁଷା ଜେତୁଂ ସ୍ୱୟଂ ସ୍ୱର୍ଗଯୌ ମନ୍ୟେ ଽସୌ ପରମର୍ଦ୍ଧି-ଦେବ ସୁଭଟଃ କୀର୍ତ୍ତିଂ ସମୁଲ୍ଲାସୟନ୍ । ୨୦ ।

ଏକାମାହ୍ୱୟବେଦ (ଧା ୧୭) ତେ ସୁମହସି ଶ୍ରୀକୃତ୍ତିବାସଃ ପ୍ରିୟେ କ୍ଷେତ୍ରେ ପୁଣ୍ୟବଳେ ଶ୍ରିତାମୃତଫଳେ ସଦ୍ଗର୍ଭ ପୁଷ୍ପୋଜ୍ଜ୍ୱଳେ । ପ୍ରାସାଦଂ ପୁରୁଷୋତ୍ତମସ୍ୟ ସବଳଂ ସୈଷାପଦଂ ବୈଷ୍ଣବଂ ଗନ୍ତୁଂ ମଙ୍ଗଳପୂର୍ଣ୍ଣକୁମ୍ଭ-ଶୀରସଂ ଶୁଦ୍ଧାଶ୍ରିତାଚୀକରତ୍ । ୨୧ ।

ଯାଦାତ୍ସ ଶିରୋବଧ୍ନ ଜ (ଧା ୧୬) ଗତ୍ କମମାସ୍ ରୁପଂ ମୂର୍ତ୍ତଯ୍ଧଃ କେଶବମର୍ଯୌ ଶୁଭକର୍ମଭଜନ୍ । ଯଚ୍ଚକ୍ଷସଙ୍ଗୋତ୍ତମଃପ୍ରସର ପ୍ରସାଦଂ ପ୍ରାସାଦମେତମପ୍ୟମଂ ସ୍ୱମିବ ବ୍ୟଧତ୍ତ । ୨୨ ।

ମୁକୁଟାଦ୍ୟୈରଲକାଂରୈଃ ଶକ୍ତ୍ୟା ଭକ୍ତ୍ୟା ମୁଦାନ୍ୱିତା ବଲକୃଷ୍ଣସୁଭଦ୍ରାଞ୍ଚ ଶ୍ରେୟସେଽସାବଭୂଷୟତ୍ । ୨୩ ।

ଚନ୍ଦ୍ରଦେବୀଙ୍କର ପ୍ରଶସ୍ତିରେ ଉତ୍କଳ ଦେଶ, ଏକାମ୍ରକ୍ଷେତ୍ର ବିନ୍ଦୁ-ସାଗର ଓ ଉତ୍କଳର ଗଙ୍ଗନୃପତି ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗ, ଅନଙ୍ଗଭୀମ, ନରସିଂହ, ଭାନୁଦେବଙ୍କର କଥା ଲିଖିତ ଅଛି । କେବଳ ସେତିକ ନୁହେଁ, ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିରରେ ଥିବା ଦେବତା 'ବଲକୃଷ୍ଣସୁଭଦ୍ରା'ଙ୍କର ନାମଅଛି । ଅଦ୍ୟାପି ପଣ୍ଡାମାନେ ପୂଜାକଲା ବେଳେ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଧ୍ୟାନ ପଢ଼ନ୍ତି:—

୧ । ଅନନ୍ତଙ୍କର ଧ୍ୟାନ:—

ଦୋର୍ଦ୍ଦଂ ଶୋଭିତଲାଙ୍ଗଲଂ ସମୁଷଲଂ କାଦମ୍ବରୀଚଞ୍ଚଲଂ । ରତ୍ନୈ ରଚିତକୁଣ୍ଡଳଂ ଭୁଜବଲୈରାକ୍ରାନ୍ତ ଭୂମଣ୍ଡଳଂ ॥ ବଜ୍ରାଭଂ ଗୁରୁଗର୍ବ୍ବରୁ ଗଣ୍ଡଯୁଗଳଂ ନାଗେନ୍ଦ୍ର ଚୂଡ଼ୋଜ୍ଜ୍ୱଳଂ । ସଂଗ୍ରାମେ ଚପଳଂ ଶଶାଙ୍କଧବଳଂ ଶ୍ରୀକାମପାଳଂ ଭଜେ ॥

୨ । ବାସୁଦେବଙ୍କର ଧ୍ୟାନ:—

କାଳାମ୍ଭୋଜ୍ଞନପୁଞ୍ଜସୁନ୍ଦରମୁଖଂ ପଦ୍ମାଭଲାକ୍ଷସ୍ମିତଂ ।
ଶଙ୍ଖାଦ୍ୟାମରବେଦ୍ଧିତଂ ପଦଯୁଗଂ ଶଙ୍ଖାର୍ବାହୁଦ୍ୱୟଂ ॥
ଆନନ୍ଦାପ୍ଲୁତବାରଧିଂ ପ୍ରଭଜତାଂ ମୁକ୍ତ୍ୟେକହେତୁଂ ବିଭୁଂ ।
ସଂସାରାର୍ଣ୍ଣବତାରଣଂ ଦ୍ୱିଜଗତାଂ ନାଥଂ ଭଜେ କେଶବଂ ॥

୩ । ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କର ଧ୍ୟାନ:—

ନାନାଭୂଷଣଭୂଷିତାଂ ସୁମନସାମାନନ୍ଦକଲ୍ଲୋଳିନୀଂ ।
ଫୁଲ୍ଲେନ୍ଦୀବରନୀଲକୋମଳନୟନାଂ ଶ୍ରୀରାମକୃଷ୍ଣାନୁଜାଂ ॥
ସର୍ବାଭୀଷ୍ଟଫଳପ୍ରଦାନନିରତାଂ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟସମ୍ମୋହିନୀଂ ।
ଦେବେଶୀଂ ଭବଦୁଃଖଦାବ-ଶମନୀଂ ଦେବୀଂ ସୁଭଦ୍ରାଂ ଭଜେ ॥

ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖାଯାଉ ଏହି "ଗୋଥ୍ ବାଲଗଣ, ବାନ୍ଧ ବାଲଗଣ ସହିତ ସମାନ ଅଛି କିନା ? ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିରରେ ପୂଜା ପାଉଥିବା ତିନୋଟି ମୂର୍ତ୍ତିର ବର୍ଣ୍ଣନା ତଳେ ଦିଆଯାଇ ଅଛି । ଏଥିରୁ ପାଠକମାନେ ବୁଝିବେ ଯେ, ଶିଳାଲିପିର ପ୍ରଶସ୍ତି, ପଣ୍ଡାର ପରମ୍ପରାନୁମିକ ଧ୍ୟାନ ଓ ମନ୍ଦିରମଧ୍ୟସ୍ଥ ମୂର୍ତ୍ତି ସବୁ କଥାର ଗୋଟିଏ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଅଛି ।

୧ । **ଅନନ୍ତ ମୂର୍ତ୍ତି** :– ଏହାର ଉଚ୍ଚତା ୫୫ ଇଞ୍ଚ ଓ ଓସାର ୧୮ ଇଞ୍ଚ । ମୂର୍ତ୍ତିଟିର ଦୁଇଟି ଭୁଜ ଓ ଶିର ଉପରେ ସପ୍ତଫଣାବିଶିଷ୍ଟ ସର୍ପ ଅଛି । ଦକ୍ଷିଣ ଭୁଜରେ ହଳ ଓ ବାମ ଭୁଜରେ ମୂଷଳ ଶୋଭା ପାଉଅଛି । ହଳଟି ଭାଙ୍ଗି ଯାଇ ଅଛି । ମୂର୍ତ୍ତିର ଠିଆ ହେବା ଭଙ୍ଗୀ ଏପରି ଯେ ସେଥିରେ ଆଣ୍ଠୁ ଦୁଇଟି ସ୍ୱଳ୍ପ ଭାବରେ ଅଙ୍କିତ ହୋଇଅଛି । ଶିରୋଭୂଷଣ ବଡ଼ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖାଯାଉ ଅଛି । ଉତ୍ତରୀୟଟି ବାମ ସ୍କନ୍ଧଦେଶରୁ ଲମ୍ବମାନ ହୋଇ ପଡ଼ିଅଛି ଓ ଡାହାଣ ଆଣ୍ଠୁ ପାଖରେ ତଣ୍ଟିରେ ଗୋଟିଏ ଗଣ୍ଠି ପଡ଼ିଅଛି । ମନ୍ଦିର ଭିତରର ମୂର୍ତ୍ତିଟି ପରି ଆଉ ଗୋଟିଏ ମୂର୍ତ୍ତି ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିର ସମୁଖସ୍ଥ ଘାଟରେ ମଧ୍ୟ ଅଛି । ମନ୍ଦିରରେ ମୂର୍ତ୍ତିଟି ସିଂହାସନର ଶେଷ ଭାଗରେ ଅଛି । ମୂର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ ପଶ୍ଚିମକୁ ମୁଖ କରି ବସାଇ ଦିଆ ହୋଇ ଥିବାରୁ ଅନନ୍ତ ମୂର୍ତ୍ତିର ସ୍ଥାନ ଗର୍ଭ ଗୃହର ଉତ୍ତର କାନ୍ଥ ଆଡ଼କୁ ଅଛି ।

୨ । **ସୁଭଦ୍ରା ମୂର୍ତ୍ତି** :—

ଏହାର ଉଚ୍ଚତା ୪୦ ଇଞ୍ଚ ଓ ଓସାର ୧୭ ଇଞ୍ଚ ପ୍ରସ୍ତରେ ଏକ ମନ୍ଦିରର ଚିହ୍ନ ଖୋଦିତ ଅଛି ଓ ଶିରର ଉପର ଭାଗରେ ଦୁଇଟି ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ପଦ୍ମ ଶୋଭା ପାଉଅଛି । ସିଂହାସନ ଉପରେ ଥିବା ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ପଦ୍ମ ପୀଠରେ ମୂର୍ତ୍ତିଟି ଠିଆ ହୋଇଅଛି । ମୂର୍ତ୍ତିର ପାପୁଲି ଦୁଇଟି ଭାଙ୍ଗି ଯାଇଅଛି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଳଙ୍କାର ବ୍ୟତୀତ ବନମାଳା ମଧ୍ୟ ଲମ୍ବିତ ଅଛି । ମୂର୍ତ୍ତିର ଦୁଇ ପାଖରେ ଦୁଇଜଣ ପରିଚାରିକା ଅଛନ୍ତି । ଏହି ମୂର୍ତ୍ତିଟି ଅନନ୍ତ ମୂର୍ତ୍ତିର ବାମରେ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଅଛି ।

୩ । ବାସୁଦେବ ମୂର୍ତ୍ତି :-

ଏହାର ଉଚ୍ଚତା ୫୮ ଇଞ୍ଚ ଓ ଓସାର ୧୮ ଇଞ୍ଚ, ମୂର୍ତ୍ତିର ମୁଣ୍ଡ ପଛରେ ବୃତ୍ତାକାର ପ୍ରଭା ଅଛି । ଶିରରେ ମୁକୁଟ ଅଛି ଓ ଦେହରେ ପଇତା ଅଛି । ମୂର୍ତ୍ତିର ଚାରୋଟି ଭୁଜ ଅଛି । ଉପର-ବାମ ଭୁଜରେ ଶଙ୍ଖ ଓ ତଳ ବାମ ଭୁଜରେ ଚକ୍ର ଶୋଭା ପାଉଅଛି । ଉପର-ଦକ୍ଷିଣ ଭୁଜରେ ଗଦା ଓ ତଳ-ଦକ୍ଷିଣ ଭୁଜରେ ପଦ୍ମ ଅଛି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଳଙ୍କାର ବ୍ୟତୀତ ବନମାଳା ମଧ୍ୟ ଅଛି । ପଣ୍ଡାମାନେ କୌଣସି ଭକ୍ତ ପ୍ରଦତ୍ତ ଦୁଇଟି ରୂପାର ଆଖି ଯୋଡ଼ି ଦେଇ ଅଛନ୍ତି । ଏହି ମୂର୍ତ୍ତିପରି ଆଉ ଗୋଟିଏ ମୂର୍ତ୍ତି ବିନ୍ଦୁସରୋବର ଘାଟରେ ଅଛି । ମୂର୍ତ୍ତି ତିନୋଟିଯାକ ଗୋଟିଏ ପାଦ-ପୀଠରେ ଠିଆ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ପାଦପୀଠଟି ମନ୍ଦିର ଦେହରେ ଗାନ୍ଥଣି ହୋଇଅଛି । ଗର୍ଭ ଗୃହର ଗୋଟିଏ କୋଣରେ ମାତଙ୍ଗୀ, ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ସୁଦର୍ଶନ ମୂର୍ତ୍ତି ଅଛି । ସୁଦର୍ଶନ ଖଣ୍ଡିଏ ପଥରର ଖମ୍ବପରି ଦେଖାଯାଉଛି । ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିର ଓ ବିନ୍ଦୁ ସରୋବରର ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ଘାଟ ଛଡ଼ା ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିରର ହତା ଭିତରେ 'ଅନନ୍ତେଶ୍ୱର' ମନ୍ଦିରରେ ତିନୋଟି ଅନନ୍ତ-ବାସୁଦେବ-ସୁଭଦ୍ରା ମୂର୍ତ୍ତି ଅଛନ୍ତି । ଅନନ୍ତେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ମୂର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଇତିପୂର୍ବେ କେହି କିଛି ଲେଖି ନାହାନ୍ତି । ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିରର ମୂର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକଠାରୁ ଅନନ୍ତେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରର ମୂର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକର କଳାକୁଶଳତା ପୃଥକ । ଫଟୋଗ୍ରାଫ ଛଡ଼ା କେବଳ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଉଭୟ ମୂର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକର ପାର୍ଥକ୍ୟ ବୁଝାଇବା କଠିନ । ଭୁବନେଶ୍ୱର ନିବାସୀ ମୋର ଶୁଭେଚ୍ଛୁ ବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କେଦାରନାଥ ମହାପାତ୍ର ଏହିସବୁ ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକର ପରିଚୟ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ବେଳେ ବିଶେଷ ସାହାଯ୍ୟ କରି ଥିବାରୁ ତାଙ୍କଠାରେ ଋଣୀ ଅଛି ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖାଯାଉ, ଭବଦେବ ଭଟ୍ଟଙ୍କର ପ୍ରଶସ୍ତି ଲିପିରେ, କି କଥା ଲିଖିତ ଅଛି । ଏହି ପ୍ରଶସ୍ତିରେ 'ଗୌଡ଼' 'ରାଢ଼' ଓ 'ବଙ୍ଗ' ଦେଶର କଥା ଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ବଙ୍ଗଦେଶ କହିଲେ ଯେଉଁ ଅଞ୍ଚଳ ବୁଝା ଯାଏ, ସେ ସମସ୍ତର 'ବଙ୍ଗଦେଶ' ତାହା ନୁହେଁ । ସେ 'ବଙ୍ଗ' ଦେଶରୁ

'ଗୌଡ଼' ରାଜ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଥିଲା । ରାଢ଼ ଦେଶ 'ଗୌଡ଼' ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଥିଲା ବୋଲି ଅନୁମିତ ହୁଏ । 'ସିଦ୍ଧଲ' ଗ୍ରାମ ଭବଦେବଙ୍କର ଜନ୍ମଭୂମି ଓ ତାହା ରାଢ଼ ଦେଶର ଗୋଟିଏ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗ୍ରାମ ଥିଲା । ଏଥିରୁ ପ୍ରତିପନ୍ନ ହେଉଅଛି ଯେ ଭବଦେବ ପ୍ରଶସ୍ତିରେ ଚନ୍ଦ୍ରାଦେବୀଙ୍କ ପ୍ରଶସ୍ତି ସଦୃଶ ନିଜ ଦେଶର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ କବି ଭୁଲି ନାହାନ୍ତି । ଭବଦେବ ପ୍ରଶସ୍ତିର ୩ୟ ଶ୍ଲୋକରେ 'ରାଢ଼ାଶ୍ରିୟଃ' ସିଦ୍ଧଲ ଗ୍ରାମ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେଲା ପରେ ୪ର୍ଥ ଶ୍ଲୋକଠାରୁ ୧୫ଶ ଶ୍ଲୋକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭବଦେବଙ୍କ ପୂର୍ବ ପୁରୁଷମାନଙ୍କର ଓ ଭବଦେବଙ୍କ ଗୁଣାବଳି କବିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ୧୬ଶ ଶ୍ଲୋକରେ ଜଳହୀନ ରାଢ଼ଦେଶରେ ଭବଦେବ ଜଳାଶୟ ମାନ ଖୋଳାଇ ଥିବାର କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରି କବି ୧୭ଶ ଶ୍ଲୋକରେ 'ନାରାୟଣ' ମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିବାର କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି । ୧୮ ଶ୍ଲୋକରେ ନାରାୟଣଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ନିର୍ମିତ ମନ୍ଦିରର ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ବୁଝାଯାଉଅଛି ଯେ, ତାହାର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ମନ୍ଦିର ନଥିଲା । କୌଣସି ଚକ୍ଷୁଷ୍ମାନ୍ କବି ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ଏପରି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ 'ସାହାସି' ହେବ ନାହିଁ । କବି ଲେଖି ଅଛନ୍ତି: –

ତେନାୟଂ ଭଗବାନ୍ ଭବାର୍ଣ୍ଣବସମୁତ୍ତାରାୟ ନାରାୟଣଃ ଶୈଳଃ ସେତୁରିବ ପ୍ରସାଧିତପରାପୀଠଃ ପ୍ରତିଷ୍ଠାପିତଃ । ଯଃ ପ୍ରାଚୀବଦନେନ୍ଦ୍ରନୀଳ-ତିଳକା ଲୀଳାବତଂସୋତ୍ପଳ ଭୂମେର୍ଭୂତଳପାରିଜାତବିଟପୀ ସଂକଳ୍ପସିଦ୍ଧିପ୍ରଦଃ । ୧୭ ।

ତେନ ପ୍ରାସାଦ ଏଷ ତ୍ରିପୁରହରଗିରିସ୍ପର୍ଦ୍ଧୟା ବର୍ଦ୍ଧିତଶ୍ରୀଃ, ଶ୍ରୀମାନ୍ ଶ୍ରୀବତ୍ସଲକ୍ଷ୍ମୀ ହରିରିବ ବିହିତୋ ବିସ୍ତୃତୋଚ୍ଚୈର୍ବିତାନଃ । ଜିତ୍ୱା ଯୋ ବୈଜୟନ୍ତଂ ବପୁଷି ବିତନୁତେ ବୈଜୟନ୍ତୀ ବଳାହାନ୍ କୈଳାସେ ନାଭିଳାଷଂ କଳୟତି ଗିରିଶୋ ଯସ୍ୟ ସଂଲକ୍ଷ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ମୀଂ । ୧୮ ।

ନ୍ୟସ୍ୟାବଶାଦ୍‌ବେଶ୍ମନି ତସ୍ୟ ବିଷ୍ଣୋଃ ସ ନିର୍ଭରଂ ଗର୍ଭଗୃହାନ୍ତରେଷୁ ନାରାୟଣାନନ୍ତନୃସିଂହମୂର୍ତ୍ତିଂ ବିଧାତ୍ ବକ୍ରେ ଷି ଦ ବେଦବିଦ୍ୟା ।୧୯।

୨୯ଶ ଶ୍ଳୋକର ଅର୍ଥ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଲେଖକମାନେ କିପରି କରି ଅଛନ୍ତି ତାହା ତଳେ ଦିଆଗଲା:—

(୧) ୧୮୩୭ରେ ମାର୍ସେଲ ସାହେବ ଏହି ଶୋକର ଅନୁବାଦ ୬ଷ୍ଠ ଭାଗ ଏସିଆଟିକ ସୋସାଇଟି ପତ୍ରିକାର ୯୭ ପୃଷ୍ଠାରେ ଲେଖିଥିଲେ ।

"He (Bhavadev) placed in that house of Vishnu in the innermost sanctuaries the images of Narayan, Ananta and Nrisimha as the Vedas in the mouths of Brahma.

ଅର୍ଥାତ୍ ସେ (ଭବଦେବ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ସେହି ମନ୍ଦିରର ଅଭ୍ୟନ୍ତର-ସ୍ଥିତ ଗର୍ଭଗୃହ ଗୁଡ଼ିକରେ ନାରାୟଣ, ଅନନ୍ତ ଓ ନୃସିଂହ ମୂର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକୁ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ମୁଖରେ ବେଦ ସଦୃଶ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଏହି ଅନୁବାଦରେ "innermost Sanctuaries 'ଗର୍ଭ ଗୃହାନ୍ତର' ଶବ୍ଦର ବହୁବଚନ ଅର୍ଥରେ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିବାର ଅନୁମିତ ହୁଏ । ଏ ଅର୍ଥ ଠିକ ହୋଇ ନାହିଁ । ମୂଳଶ୍ଳୋକରେ 'ଗର୍ଭଗୃହାଭ୍ୟନ୍ତର' ଶବ୍ଦ ଥିଲେ ଏପରି ଅର୍ଥ ହୋଇଥାନ୍ତା ।

(୨) ରାଜେନ୍ଦ୍ରଲାଲ ମିତ୍ର ମାର୍ଶେଲ ସାହେବଙ୍କ ଅନୁବାଦ ଠିକ୍ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ (୩) କିଲହର୍ଣ୍ଣ ସାହେବ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି (ଏପିଗ୍ରାଫିଆ ଇଣ୍ଡିକା ଭାଗ ୬ ପୃ ୨୦୪)

Moreover at the place where the place where the inscription is, he set a stone image of God Narayan (Vishnu V27) and founded a temple of the God (V28) in which he placed images of his in the from of Narayan Ananta and Nrisimha.

ଅର୍ଥାତ୍ ଶିଳାଲିପିଟି ଥିବା ସ୍ଥାନରେ ସେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଶିଳାମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କଲେ । ଦେବତାଙ୍କ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ମନ୍ଦିର ଗଢ଼ି ତହିଁରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ନାରାୟଣ, ଅନନ୍ତ ଓ ନୃସିଂହ ମୂର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ ରଖାଇଥିବେ ।

(୪) ନଗେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବସୁ ତାଙ୍କର 'ବଙ୍ଗୀୟ ଜାତୀୟ ଇତିହାସ' ଗ୍ରନ୍ଥର ୧ମ ଭାଗ ୧ମାଂଶ ୩୪୯ ପୃଷ୍ଠାରେ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି —

"ତିନ ସେଇ ପ୍ରାସାଦେର ଗର୍ଭଗୃହ ମଧ୍ୟେ ବ୍ରହ୍ମାର ମୁଖସମୂହେ ବେଦତ୍ରୟେର ନ୍ୟାୟ ଭଗବାନ ବିଷ୍ଣୁର ନାରାୟଣ, ଅନନ୍ତ ଓ ନୃସିଂହ ଏଇ ତିନୋଟି ମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରେନ" । ମୂଳଲିପିର ପାଠ ସମ୍ବନ୍ଧେ ବସୁ ମହାଶୟ 'ମୂର୍ତ୍ତି'ର ବନାନ ଠିକ୍ ରଖି ଏହା ବହୁବଚନାନ୍ତ ଶବ୍ଦ ବୋଲି ସ୍ଥିର କରିଥିଲେ ।

(୫) ମନମୋହନ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଏସିଆଟିକ ସୋସାଇଟି ପତ୍ରିକାର (ନୂତନ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା) ୮ମ ଭାଗର ପୃ ୩୩୮ ରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି—

"From the inscription one learns that Bhavadeva built a high wheel crested temple placed in its inner sanctum the images of Vasudev Ananta and Nrisimha.

ଅର୍ଥାତ୍ ଶିଳାଲେଖାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଭବଦେବ ଗୋଟିଏ ଅତ୍ୟୁଚ୍ଚ ଚକ୍ରଶୋଭିତ ମନ୍ଦିର ଗଢ଼ି ତହିଁରେ ଥିବା ଭିତର ସ୍ଥିତ ଗର୍ଭଗୃହରେ ବାସୁଦେବ, ଅନନ୍ତ ଓ ନୃସିଂହ ମୂର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ ବସାଇଥିଲେ ।

ସର୍ବଶେଷରେ ନନ୍ଦଗୋପାଳ ମଜୁମଦାର ମହାଶୟ Inseniption of Bengel ଗ୍ରନ୍ଥରେ ୪୦ ପୃଷ୍ଠାରେ ଏହି ଶ୍ଳୋକର ଅନୁବାଦ ଲେଖିଅଛନ୍ତି :—

(Verse 29) There in the Vishnu temple in the respective sanctums (Garbba grihas) he urdently placed images of the God in the from of Narayan Ananta and Nrisimha like the three Vedas in the mouths of the creator (i,e Brahma)

ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ସେହି ବିଷ୍ଣୁମନ୍ଦିରର ଗର୍ଭଗୃହଗୁଡ଼ିକରେ ନିର୍ଭରତା ସହିତ ଦେବତାଙ୍କର ନାରାୟଣ, ଅନନ୍ତ ଓ ନୃସିଂହ ମୂର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକୁ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ମୁଖରେ (ତିନୋଟି) ବେଦ ଥିବା ସଦୃଶ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ।

ଓଡ଼ିଶାରେ (୧) ରାଧାକୃଷ୍ଣ ବସୁ ମଧ୍ୟ ଏହି ଶ୍ଲୋକର ଅର୍ଥ ଏହି ପରି ଲେଖିଥିଲେ :—

"ସେ ସେହି ପ୍ରାସାଦର ଗର୍ଭଗୃହ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ରହ୍ମାର ମୁଖ ସମୂହର ବେଦବିଦ୍ୟାପରି (ବେଦତ୍ରୟୀ ପରି) ଭଗବାନ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ନାରାୟଣ, ଅନନ୍ତ ଓ ନୃସିଂହ ଏହି ତିନୋଟି ମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ।"

'ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ' ୫ମ ଭାଗ ପୃ୨୮୦ଷ୍ଠାରେ (୨) ପଣ୍ଡିତ ଗଦାଧର ରଥଙ୍କ ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ତଳେ ଦିଆଗଲା—"ଭବଦେବ ସେହି ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ବିଧାତା ବଦନରେ ବେଦବିଦ୍ୟାମାନଙ୍କ ତୁଲ୍ୟ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ରୂପାନ୍ତର ମାତ୍ର ନାରାୟଣ, ଅନନ୍ତ ଓ ନୃସିଂହ ନାମକ ମୂର୍ତ୍ତି ତ୍ରୟଙ୍କୁ ସ୍ଥାପନ କଲେ ।"

ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ସମସ୍ତ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଏହି ଶ୍ଳୋକର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ କରିବାକୁ କ୍ଷମ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ଶ୍ଲୋକର ପ୍ରଥମ ଧାଡ଼ିରେ ଥିବା 'ବେଶ୍ମନି' ଶବ୍ଦରେ ଏକ ବଚନାନ୍ତ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ଅଛି ମାତ୍ର ୨ୟ ଧାଡ଼ିରେ 'ଗର୍ଭଗୃହାନ୍ତରେଷୁ' ଶବ୍ଦରେ ବହୁବଚନାନ୍ତ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ଅଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ମନ୍ଦିରରେ କେବଳ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର 'ଗର୍ଭଗୃହ' ଥାଏ । ତେଣୁ ସେଠାରେ ସପ୍ତମୀ ବହୁ ବଚନର ବିଭକ୍ତି ବ୍ୟବହୃତ ହେବା ନିତାନ୍ତ ଅସଙ୍ଗତ । ୩ୟ ଧାଡ଼ିରେ ଥିବା 'ମୂର୍ତ୍ତୀଃ' ଶବ୍ଦଟିକୁ ଅନେକେ ପ୍ରଥମା ଏକ ବଚନର ଶବ୍ଦ ବୋଲି ଛପାଇ ଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଶିଳାଲିପିରେ 'ମୂର୍ତ୍ତୀଃ' ଲିଖିତ ଅଛି ଓ ମୂର୍ତ୍ତିଃ ଶବ୍ଦ ୨ୟା ବହୁ ବଚନରେ 'ମୂର୍ତ୍ତିଃ' ହୁଏ । ଏହି ଶ୍ଳୋକରେ ଏହି ଶବ୍ଦଟି ଏକମାତ୍ର କର୍ମକାରକ ଶବ୍ଦ । ୪ର୍ଥ ଧାଡ଼ିରେ ବିଧାତୃବକ୍ତ୍ରେଷୁ ସହିତ 'ଗର୍ଭଗୃହାନ୍ତରେଷୁ' ଓ 'ନାରାୟଣ-ନନ୍ତନୃସିଂହମୂର୍ତ୍ତିଃ' ସହିତ 'ବେଦବିଦ୍ୟା' (ବେଦ ତ୍ରୟୀ ଅର୍ଥରେ)

ଉପମା-ଉପମେୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି । ପ୍ରାଚୀନ ସ୍ଥପତିମାନେ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ଗଢ଼ିଲା ବେଳେ ଚତୁର୍ମୁଖ ବ୍ରହ୍ମା ନ ଗଢ଼ି ତ୍ରିମୁଖ ବ୍ରହ୍ମାର ମୂର୍ତ୍ତି ଗଢ଼ନ୍ତି ଓ ସମ୍ମୁଖସ୍ଥ ମୁଖରେ ଦକ୍ଷିଣ ଓ ବାମ ଦିଗରେ ଦୁଇଟି ମୁଖ ଦିଅନ୍ତି । ମନ୍ଦିରର 'ଗର୍ଭ ଗୃହରେ ନାରାୟଣ, ଅନନ୍ତ ଓ ନୃସିଂହ' ଏହି ତିନୋଟି ମୂର୍ତ୍ତି ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ମୁଖଗୁଡ଼ିକ ସଦୃଶ ବସାଇଲେ ସିଂହାସନରେ ମୂର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ ଗର୍ଭଗୃହର କାନ୍ଥ ଆଡ଼କୁ ମୁହଁ କରି ବସିବେ ଓ ପୂଜକର ସମ୍ମୁଖରେ ଗୋଟିଏ ମୂର୍ତ୍ତି ମୁହଁ କରି ବସିବ ନାହିଁ; ସବୁ ମୂର୍ତ୍ତିର ପଛପଟ ପୂଜକର ଆଗରେ ରହିବ । ଏଣୁ 'ଗର୍ଭଗୃହାନ୍ତର' ଶବ୍ଦରୁ ଗର୍ଭଗୃହର ବା ଗର୍ଭଗୃହାଭ୍ୟନ୍ତରର ଅର୍ଥ ଆସୁନାହିଁ । 'ଅନ୍ତର' ଶବ୍ଦର ବହିର୍ଭାଗ ଅର୍ଥରେ ଏ ଗୋଳମାଳ ଆପେ କଟି ଯାଉଛି । ଗର୍ଭଗୃହାନ୍ତର ଶବ୍ଦର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଗର୍ଭଗୃହର ବାହାର ଅର୍ଥାତ୍ ମନ୍ଦିରରେ ଥିବା ପାର୍ଶ୍ୱ ଦେବତାଙ୍କର ସ୍ଥାନ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ମନ୍ଦିରରେ ପ୍ରବେଶଦ୍ୱାର ଯେଉଁ ଦିଗରେ ଥାଏ, ତାହାର ଅନ୍ୟ ତିନ ଦିଗରେ ତିନୋଟି ପାର୍ଶ୍ୱଦେବତା ବସିବାର ସ୍ଥାନ ଥାଏ ଓ ପାର୍ଶ୍ୱଦେବତାମାନଙ୍କର ମୁଖ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ମୁଖ ସଦୃଶ ତିନ ଆଡ଼କୁ ଥାଏ । ଏହି ଅର୍ଥରେ ନାରାୟଣ ଅନନ୍ତ ଓ ନୃସିଂହ ମୂର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ ଭବଦେବ ଭଟ୍ଟଙ୍କ ନିର୍ମିତ ନାରାୟଣଙ୍କ ମନ୍ଦିରର ପାର୍ଶ୍ୱ ଦେବତା ଅଟନ୍ତି । ଏହି ଭାବରେ ଯଦି କେହି ଏହି ଶ୍ଳୋକର ଅର୍ଥ କରି ଥାଆନ୍ତେ ତେବେ ଅନେକ ଦିନ ଆଗରୁ ଭୁବନେଶ୍ୱରର ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିରଟି ଭବଦେବଭଟ୍ଟଙ୍କର କୀର୍ତ୍ତି ବୋଲି ପରିଗଣିତ ହୋଇ ନଥାନ୍ତା । ଭବଦେବଭଟ୍ଟଙ୍କର ମନ୍ଦିର ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ନଥିବାର ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟରୁ ଏହାହିଁ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ପ୍ରମାଣ । ଏହି ଶ୍ଳୋକର ଅର୍ଥ ହେଉଅଛି:—

ସେହି ବିଷ୍ଣୁ ମନ୍ଦିରର ଗର୍ଭ ଗୃହର ବାହାରେ ଥିବା ତିନୋଟି ଗର୍ଭଗୃହାନ୍ତର ଗୁଡ଼ିକରେ ସେ ଉତ୍ସୁକ ହୋଇ ନାରାୟଣ, ଅନନ୍ତ ଓ ନୃସିଂହ ଦେବ ମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କୁ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ତିନି ମୁଖରେ ତିନି ବେଦ ଶୋଭା ପାଇବା ସଦୃଶ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ।

ମାର୍ଶେଲ ମାଡେଭ ଏହି ଶିଳାଲିପିଟି ପ୍ରଥମେ ଛପାଇଲା ବେଳେ ତାହା ଭେଙ୍କ ମନ୍ଦିରର ଲିପି ତାହାର ସନ୍ଧାନ ପାଇ ନଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ରାଜେନ୍ଦ୍ରଲାଲ ମିତ୍ର ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିରର ମୂର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ ଦେଖି ଯାହା ଲେଖିଅଛନ୍ତି ତାହା ଦେଖି ନ ଦେଖିଲାଠାରୁ ଅଧିକ ହୋଇଅଛି । ଏହି ମନ୍ଦିରରେ ଦୁଇଟି ପୁରୁଷମୂର୍ତ୍ତି ଓ ଗୋଟିଏ ନାରୀ ମୂର୍ତ୍ତି ଅଛି । ମାତ୍ର ସେ ଲେଖିଗଲେ ।

(Antiqui ty of Orissa vol, II. p.84)

"The presiding divinities of the temple are two brothers Balaram and krishna under names Anamta the enternal and vishnuxx, The temple is occupied by two images"

ମନ୍ଦିରରେ ଥିବା ଦେବତା ଦୁଇ ଭାଇ ବଳରାମ ଓ କୃଷ୍ଣ 'ଅନନ୍ତ' ଓ 'ବାସୁଦେବ' ନାମରେ ପୂଜାପାଉ ଅଛନ୍ତି । × × × × ଏହି ମନ୍ଦିରରେ ଦୁଇଟି ମାତ୍ର ମୂର୍ତ୍ତି ଅଛି ।

ତତ୍ପରେ ମନମୋହନ ଗାଙ୍ଗୁଲି 'Orissa and her Remains' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପୃ୩୬୯ରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି:—

"The temple of Ananta vasudev is a vaishnavite one dedicated to Ananta and Vasudeva or Valaram and krishna dual image of whomis enshrined in the Vimana

ଅର୍ଥାତ୍ ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିରଟି ବୈଷ୍ଣବ ମନ୍ଦିର । ଏଥିରେ ଅନନ୍ତ ଓ ବାସୁଦେବ ବା ବଳରାମ ଓ କୃଷ୍ଣ ଉଭୟଙ୍କର ଏକ ଯୁଗ୍ମମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜିତ ହୁଅନ୍ତି ।

ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ବଡ଼ଦାର ଲିଙ୍ଗରାଜଙ୍କ ମନ୍ଦିର ଗାଙ୍ଗେୟ ମହାଶୟ 'ଅନନ୍ତ-ବାସୁଦେବ' ସ୍ୱାମୀ ଦେବତାଙ୍କର ଏକ ମୂର୍ତ୍ତିର କଳ୍ପନା ଉପରେ କଲେ, ତାହା ତାଙ୍କୁହିଁ ଜଣା ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିରରେ ତିନୋଟି ପାର୍ଶ୍ୱଦେବତା ମଧ୍ୟରୁ ଉତ୍ତର ଦିଗର ନିଶା ମୂର୍ତ୍ତି ବାମନ ବା ତ୍ରିବିକ୍ରମ ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗର ନିଶା ମୂର୍ତ୍ତି ବରାହ ଯଥାସ୍ଥାନରେ ଅଛି । ପୂର୍ବ ଦିଗର ନିଶାମୂର୍ତ୍ତି ନୃସିଂହ ଯଥାସ୍ଥାନରେ ନାହିଁ । ବିନ୍ଦୁସାଗର ଉତ୍ତର ଦିଗସ୍ଥ ଉତ୍ତରେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରର ବାହାରେ ଯେଉଁ ନୃସିଂହ ମୂର୍ତ୍ତିଟି ଅଛି ତାହାର ମାପ ଓ ଗଠନ ବାମନ ବା ବରାହ ମୂର୍ତ୍ତି ସଙ୍ଗେ ସମାନ ଥିବାରୁ ମନେ ହେଉଅଛି ଯେ ଷ୍ଟୁଆର୍ଟ ସାହେବ ଶିଳା ଲିପିଟି ସହିତ ନୃସିଂହ ମୂର୍ତ୍ତିଟି ଯଥାସ୍ଥାନରୁ ବାହାର କରି ଆଣିଥିଲେ ଓ କୌଣସି କାରଣ ବଶତଃ କେଉଁଠାରେ ପକାଇ ଦେଇଯିବାରୁ ପରେ କେହି ତାହା ଉଠାଇଆଣି ଉତ୍ତରେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରରେ ରଖି ଦେଇଅଛି ।

୭ । ମେଘେଶ୍ୱର ଶିଳାଲିପି:—

ଏହି ଶିଳାଲିପିଟି ପ୍ରଥମେ ୧୮୩୭ ଖ୍ରୀ:ରେ ଏସିଆଟିକ ସୋସାଇଟି ପତ୍ରିକାରେ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଥିଲା । ତତ୍ପରେ ୧୮୯୭ ଖ୍ରୀ:ରେ ନଗେନ୍ଦ୍ରନାଥ ବସୁ ଉକ୍ତ ପତ୍ରିକାରେ ଏହା ଆଉଥରେ ସମ୍ପାଦିତ କରିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ୧୯୦୦—୦୧ ଖ୍ରୀ:ରେ ଏପିଗ୍ରାଫିଆ ଇଣ୍ଡିକାର ୬ଷ୍ଠ ଭାଗରେ ଲିପିଚିତ୍ର ସହିତ କିଲହର୍ଣ୍ଣ ସାହେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହା ସମ୍ପାଦିତ ହୋଇଥିଲା । ତତ୍ପରେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ପତ୍ରିକାର ୬ଷ୍ଠ ଭାଗରେ ପଣ୍ଡିତ ଗଦାଧର ରଥ ୧୯୦୨ ଖ୍ରୀ:ରେ ଏହି ଶିଳାଲିପିର ଶ୍ଳୋକ ଓ ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ଛପାଇ ଥିଲେ ଓ ୧୯୨୩ରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଚିନ୍ତାମଣି ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାଶୟ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ମୁଦ୍ରିତ ଶ୍ଳୋକଗୁଡ଼ିକ ତାଙ୍କର ଭୁବନେଶ୍ୱର ପୁସ୍ତକରେ ଛପାଇଥିଲେ । ଏହି ଦୁଇଟି ମୁଦ୍ରଣରେ ଶ୍ଳୋକ ଗୁଡ଼ିକରେ ଅନେକ ଭୁଲ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ତତ୍ପରେ ୧୯୩୭ ବା ୧୯୩୧ରେ ପଣ୍ଡିତ ରତ୍ନାକର

ଗର୍ଗବଟୁ ମହାଶୟ 'ମେଘେଶ୍ୱର ଶିଳାଲିପି' ନାମରେ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ପୁସ୍ତକ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ସହ ଛପାଇ ଅଛନ୍ତି । ଏହାର ମୁଖବନ୍ଧରେ ସେ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି ।

ଏହି ମେଘେଶ୍ୱର ଶିଳାଲିପିଟି ମେଘେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଗାତ୍ରରେ ଗ୍ରଥିତ ହୋଇଥିଲା । ୧୮୩୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କିଟୋ ସାହେବ ଏହାକୁ ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରର ଶିଳାଲିପିକୁ କଲିକତା ନେଇ ଯାଇଥିଲେ । ମନ୍ଦିର କର୍ମଚାରୀ କାଶୀ ଅମିନ ମହାଶୟ ଆପତ୍ତି କରିବାରୁ ମେଘେଶ୍ୱର ଶିଳାଲିପିଟିକୁ ଫେରାଇ ଦେଲେ । ତାହା ସେହିଦିନ ଠାରୁ ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିର-ପ୍ରାଚୀର ଦେହରେ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର ଶିଳାଲିପି ଫେରି ନଆସି କଲିକତା ମିଉଜିଅମରେ ରହିଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର ଶିଳାଲିପିଟି କଲିକତା ମିଉଜିଅମ ବା ଅନ୍ୟତ୍ର କେଉଁଠାରେ ହେଲେ ଥିବାର ସନ୍ଧାନ ମିଳୁନାହିଁ ।

କଲହଣ୍ଡି ସାହେବଙ୍କ ପାଠ ସହିତ ଲିପିଟିକୁ ମିଳାଇ ଦେଖିବାରୁ ତାହା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଲେଖକଙ୍କ ପାଠ ଅପେକ୍ଷା ଶୁଦ୍ଧ ଥିବାରୁ ତଳେ ଶିଳାଲିପିର ଶ୍ଲୋକ ଗୁଡ଼ିକ ତଦନୁଯାୟୀ ଦିଆଗଲା ।

ଶିଳାଲିପିର ପାଠ—

ଧା: ୧ । ଓଁ ଓଁ ନମଃ ଶିବାୟ ।

ବଦ୍ଧ୍ୟପିଙ୍ଗଳଲୋଚନଶିଖିଜ୍ୱାଳାଗଲତ୍-ସ୍ୱାମୃତ
ଶ୍ରୋ (ସ୍ରୋ)ତଃ ସ୍ପର୍ଶନ ଜାବତାଶବଶିରଶ୍ରେଣୀଶିବେ ନୃତ୍ୟତ ।
ଏକୋବହୁରନେକତାଂ ଗତ ଇବ ଜ୍ୟାଦ୍ଦେବ ପ୍ରେକ୍ଷତା—
ଷ୍ଟନ୍ଦ୍ରଃ ସାନ୍ଦ୍ରଜଟାଟବୀପୁରସରଦ୍ଧର୍ଗଶ୍ରିତଃ ପା ଭୁବଃ ।

ଧା: ୨ । କୋପ୍ୟୁଂ ଲଲାଟତଟନେତ୍ରପୁଟସ୍ୟ ଗର୍ବାତ୍
ଖର୍ଚ୍ଚ । କରୋତି ଜଗଦତ୍ୟଭୁଧାୟ ଶମ୍ଭୋ ।
ମଃ ଶଧାଭ୍ୟମ୍ୟୁଂକରୋଚିରଣେଂକ୍ଷିମ ଲକ୍ଷ୍ମୀଂ
ଙ୍ଗାୟାତ୍ ସ ଗୌତମ ମୁନମୁର୍ନିବୃନ୍ଦବନ୍ଦ୍ୟଃ ॥

ତଦ୍‌ଗୋତ୍ରେ ରାଜପୁତ୍ରଃ ସମଜନି ଜଗତୀ-ମଣ୍ଡନଃ ପଣ୍ଡିତାନାଂ
ମାନ୍ୟଃ ପୁଣ୍ୟୈକଧାମ ପ୍ରଭବଲଜଲଧି (ଧା ୩) କ୍ଷୋଭମନ୍ଥାଚଳଶ୍ରୀଃ ।
ଶ୍ରୀମାନ୍ ସତ୍‌କୀର୍ତ୍ତିବଲ୍ଲୀ ବଳୟିତବସୁଧାମଣ୍ଡଳସ୍ତଣ୍ଡରଣି ସ୍ଫୂର୍ଜ୍ଜତ୍ତେଜୋ-
ଭିରୁଗ୍ରାକ୍ଳପିତରିପୁଯଶଃ କୈରବୋ ଦ୍ୟାରଦେବଃ ॥

ସମଜନି ନିଜବଂଶୋତ୍ତଂସ ଲକ୍ଷ୍ମୀରଲକ୍ଷ୍ମୀକୃତ ନିଖିଳ ବିରୋଧି
ସ୍ଫୂର୍ଜ୍ଜଦମ୍ଭୋଧିରସ୍ମାତ୍ ।
୩ଦଳିତ ଲଳିତ ମଲ୍ଲୀକୀର୍ତ୍ତି (ଧା: ୪) ବଲ୍ଲୀ ବିତାନ
ପ୍ରମୃତ ହସିତ ଚନ୍ଦ୍ରୋମ୍ମିଳ ଦେବଃ କୃଷ୍ଣାନ୍ଦ୍ରଃ ॥

ତସ୍ମାତ୍ ପୁଣ୍ୟୈକବାଣେଶରଭବଦଦ୍ଧରମେ ନାମ ଧାମ ସୁଷ୍ଟନା—
ମାରାମଃ ସାମନ୍ତେରପରିମିତଯଶଃପୁର ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟାଦ୍ରିଃ ।
୩ଯସ୍ୟାଦ୍ୟାଦାନଧର୍ମୋତ୍ସବଜନିତମହୋତ୍ସାହକାଲେ ନିଲୋକ—
ପ୍ରାସାଦାଗ୍ରେ ସ୍ଫୁରନ୍ତ ସ୍ଫୁରଦ (ଧା: ୫)ମଳଯଶୋ ବୈଜୟନ୍ତ୍ୟୋ ଜୟନ୍ତ୍ୟଃ ॥

ତସ୍ମାନ୍ନୈକସୂତାଦ୍ଭୁବନ୍ତୁରପାଲ୍ଲାଥାଦ୍ଦବେନ୍ଦ୍ରଶ୍ରିୟୈ ।
ଶ୍ରୀସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱର ନାମ ନାମ ସୁରମା ନଦେଖାଚ ସ୍ୱାର୍ଥାଦ୍ୱୟୁ
୩ଏକଃ କ୍ଷ୍ମାତଳମଣ୍ଡନାୟ ସକଳାଧରସ୍ତଥାନ୍ୟା
ଜଗଦ୍ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଜ୍ୱରନାଶନାୟ ଜଗତୀଚିନ୍ତାମଣିଃ ଶ୍ରୀରଭୂତ୍ ॥
ନତ ନୃପ (ଧା: ୬ ତ କଖଠ ରତ୍ନଦ୍ୟୁତପଟ୍ଟପୀଠ ଶୟ୍ୟାଙ୍କ ପାଦପଦ୍ମଃ,
ଅଜନି ରଜନୀଜାନିବଂଶଚୂଡ଼ାମଣିରଣିମାଦ୍ଦିଗୁଣେନ ଗୈଡ଼ଗଙ୍ଗଃ ।୭।

ଯାନ୍ତାବାଜିଖୁରପ୍ରହାର ବିସରଧୂଳୀ ସମୁଦ୍ରୋ ସ୍ଫୁର
ତ୍ତେଜୋ ଭାସ୍କରମଣ୍ଡଳେ ଷିତଭୁଜାମସ୍ତଂଗତେ ନିର୍ଭରଂ ।
ଯଂ ସଂଗ୍ରାମ ଗୃହୋଦରେଷୁ ବିଜୟଶ୍ରୀଃ ସାର୍ଦ୍ଧମା; (ଧା ୭) ସଖୀ,
ବୃନ୍ଦୈର୍ଭିନ୍ନ ଗଜେନ୍ଦ୍ରମୌକ୍ତିକବତୀ ଭୂୟୋଽଭିସର୍ତ୍ତୁଂ ଗତା ।୮।

ଦେର ବାଳାଃ କୁଳବୃଦ୍ଧ କନ୍ୟା ନବତାଂ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷମାପ୍ନାମ୍ୟତ,
ସ୍ଥିତାକଂ ସ ତୁ ସଦଦଃ ଫଳଭୁଜାଂ ସ୍ୱର୍ଗାୟୁ ସନ୍ନହ୍ୟତେ ।

୩ଯସ୍ମେତ୍ତ ଶ୍ରୁତିମାକଳଯ୍ୟ ମମତରେ ନିର୍ନିନ୍ନ ସାରସ୍ୱିଷା, ମ୍ବଲ୍ଚରୈଃ ପରପ୍ରରସୂନ୍ତ ପରନ୍ତଃ ପ୍ରେତାଃ କ୍ଲୁଶ୍ (ଧା୮)କୋଲ୍କହୃନ୍ ।୯।

ତସ୍ମିନ୍ ପୁରନ୍ଦରପୁସ ତିଲକାୟମାନେ,
୬ଦାନେ ସମୁନ୍ନତମତିସ୍ତନୟସ୍ତଦାସୁଃ ।
୩ସାମ୍ରାଜ୍ୟଭାରବହନୈକ ଧୂର୍ଣ୍ଣବାହୁଃ,
ଶ୍ରୀରାଜରାଜନୃପତି ପୃଥିବୀଂ ଶଶାସ ।୧୦।

ଯତେଦ୍ୟାଦ୍ୟଦ୍‌ବାନ୍ଦବାଜାଖ୍ୟରଶିଖରଭିରର୍ଷ ଶ୍ରୁତିଭୂତଦର୍ପ, ଛ୍ଲୀ ଜାଲାବକାର୍ଣ୍ଣନି ଦଶପୁରମସର (ଧା୯)ଭ୍ରୁଶପଙ୍କେ ବିଲଗ୍ନମ ।
୩ସାରନ୍ନୀଡ଼ାନ୍ତମଜ୍ଜନ୍ତ୍ ସୁରପତିକରଣଂ ବ୍ୟାକୁଲା ଶଙ୍କଭୁତ୍ୟା,
୪ଧୃତ୍ୟା ଲଙ୍କ୍ଲମେକେ କରତଳମପରେ ତୀରମୁଦ୍ବେଲସୃଷ୍ଟ ।୧୧।

ରଣଭୁବ ଯଦ୍ୱ ନିତ୍ୟନ୍ନାଦ୍ଧତଃ ଶତ୍ରୁମାର୍ଥ, ସୁଲତ ଦର୍ଭୁଜେନ କ୍ଷ୍ମାଭୁଜାଽନେନ ନୂନମ୍ ।
କଥମିହଂ ଜଳକାଲେ କଲ୍ପିତାନଲ୍ପ ପାପ,
ପ୍ରଣୟିନ (ଧା ୧୦) ମୂରସ୍ତୃଷ୍ଟିଃ ସ୍ରଷ୍ଟୁରସ୍ୟାଦ୍ଧବ ସ୍ୟାତ୍ ।୧୨।

ତେନୋଢ଼ା ପୁରୁଷୋତ୍ତମେନ ସୁରମାଦେବୀ ତମୈବାର୍ଥତୋ,
ନାମ୍ନାଽନ୍ୟଃପୁରସୁନ୍ଦରୀଜନଶିରୋରତ୍ନାଙ୍କୁର ଶ୍ରୀରସୂମ୍ ।
ପ୍ରତ୍ୟାରୂଢ଼ଂଭୂଳାଂ ପ୍ରିୟେଣ ସହସା ସତ୍ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଶୈଳଦଦା,
ବେଦୈଃ ଖ୍ୟାତତଭ ଧରାର୍ଥଭିତ୍ଧୋ ଜାତାର୍ଥିନୀ କେବଳଂ ।୧୩।

ସବନ୍ଧ (ଧା୧୧)ରେନ୍ଦ୍ରତିଲକଃ କଳକାଳକଳ୍ପ—
ଶାଖୀ ନୃଖୌଘମଲ୍ଲଭୂସ୍ତ ତରଂ ସ ରାଜା ।
ବୃଦ୍ଧୋଽନୁଜଂ ମନୁରାଜନତାଙ୍ଘ୍ରିଂଯୁଗ୍ମଂ,
ରାଜ୍ୟେଽଭିଷିକ୍ତମକରୋ ନନସୂଙ୍କ ଧାମଂ ।୧୪।

ସ ଶ୍ରୀମାନନସୂଙ୍କଭୀମନୃପତିଃ ସାମ୍ରାଜ୍ୟଲକ୍ଷ୍ମୀପତିଃ ପ୍ରତ୍ୟର୍ଥି କ୍ଷିତିପାଳମୌଳିତିଲକଃ ତ୍ୟକ୍ତାଶ୍ରଦ୍ଧନ୍ୟାଳ (ଧା-୧୨)କଃ ।

ସଂପ୍ରାପୈ୍ୟବ ସମୁଦ୍ର ମୁଦ୍ରିତମହୀଚକ୍ରୀକରାଗ୍ରସ୍ଥିର—
ଝଛନ୍ନଂ ଶଙ୍ଖପରାକ୍ରମଃ ସମକରୋଦ୍‌ବାଙ୍ଗେନ୍ଦ୍ର * ଚନ୍ଦ୍ରଃ କ୍ଷଣାତ୍ ।୧୫।

ତସ୍ମ ହୋଗୀନ୍ଦ୍ର କମାଥ୍‌ଥକର୍ମ୍ମ ଧରଣୀଶ୍ୱରଃ ସଭୁଙ୍କୋ ମହାନ,
କାନାପି ନିକଲଙ୍ଗନାଥ ପଣଧା ଖ୍ୟାତନ୍ନ କାନେ ଶୃଣୁ ।
ଦେବୋଽସ୍ମିନ୍ନପି କପ୍ପୁପ୍ରସ୍ଥାଣରସିକେ ପ୍ରେ (ଧା-୧୩)ଙ୍ଖତ୍ତୁରଙ୍ଗ କ୍ଷୁର—
କ୍ଷୋଦ୍‌ଭୂତ ରଜୋଭରମ୍ବରମଗାଦର୍ଦ୍ଧଂ କ୍ଷମାମଣ୍ଡଳଂ ।୧୬।

ଜାତା ମଙ୍ଗରମାରେନ୍ଧଃ ସ୍ମୃରଦସି ବ୍ୟାଳେନ୍ଦ୍ରବାସ୍ସଭୂଜା—
ମନ୍ଥାଦ୍ରେରସଙ୍ଗାବ ବାଂଛତ ବନ୍ଧୁ ପ୍ରୀତଃ ସଦା ଶ୍ରୀରସ୍ୟଂ ।
ଅସ୍ମିଂନ୍ନେବ ନରାଧିନାଥତିଲକେ ସ୍ଥୈର୍ଯ୍ୟଂ-ଗତା ସତ୍‌ପୁନ
ର୍ଦୀକନ୍ତ୍ୟ କଳାସ୍ୟ ଶାଶ୍ୱତମ୍ (ଧା-୧୪) ମୌ ଜାଗ୍ରଦ୍ୟଶଶ୍ଚନ୍ଦ୍ରମାଃ ।୧୭।

ଉଦ୍ୟଦ୍‌ଦ୍ୱଗବଜସ୍ତାର୍ଥସାଧନବିଧୌ ଗଙ୍ଗାନ୍ୱୟକ୍ଷ୍ମାଭୁଜା—
ଢବ୍ୟାସ୍ତ ଚତୁରଙ୍ଗତୋଽଧିକତରଃ ସେ ନ୍ୟାତ୍ସ ଏକୋଽଭବତ ।
ଶ୍ରୀ ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱର ଦେବ ଏବ ବଲସତ୍ ଶସ୍ତ୍ରଷତାଶ୍ୱକର,
କ୍ଷୀଲନ୍ନୈଢବନର୍ଯ୍ୟିତାସ୍ଥମ ମହାମ୍ଭୋଧିର୍ନ୍ନ ସ୍ତାମ୍ଭୋନିଧିଃ ।୧୮।

ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବ୍ୟା ପତିର(ଧା-୧୫)ସୁମଧୋଽନେନ ତନ୍ତେ ବଳଦ୍ୱିଟ୍,
ଗୋପାଳାନ୍ପ୍ରିୟସ୍ୟହ୍ରଦସ୍ୟଂ ସବ୍‌କାବ୍ୟୋଽତ୍ୟୁତୋଽସୌ ।
ବଣ୍ଣକମେନୋ ଧରଣିଶସୁମସ୍ୟାନ୍ଧ୍ରିତା ସେନ ମଗ୍ନା,
(ସୋ)ଽସ୍ମିଞ୍ଜନ୍ମନ୍ୟପି ସ୍ୱଚରିତୈ ରେଷ ବଶ୍ୱନ୍ଧରାଭୂତ୍ ।୧୯।

---

* ମୂଳପାଠରେ 'ଗଙ୍ଗେନ୍ଦ୍ର' ଅଛି । ମାତ୍ର ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ବହିରେ 'ବଙ୍ଗେନ୍ଦ୍ର' ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଅଛି । ଉ: ସ: ଭ୍ରମ୍ଭ ଭାଗରେ 'ବଙ୍ଗେନ୍ଦ୍ର' ଥିବାରୁ ଏହି ପାଠ କେଉଁଠାରୁ ଆସିଲା ତାହା ଠିକ ବୁଝି ହେଉନାହିଁ । ତେବେ ମନେହୁଏ ଯେ କୌଣସି ବଙ୍ଗୀୟ ଲେଖକଙ୍କ ପାଠରୁ ଏହା ଗୃହୀତ ।

ଯଦ୍ଧାନ ବଗଳଦ୍‌ବାର ମାତୃକା । ଭୂତମାତୃକା;
ଶସ୍ୟ ସମ୍ପତ୍ତିସମ୍ଭାରୈର୍ଦ୍ଧିନିର୍ଦ୍ଧାନା ଭବେନ୍ନଘା । ୨୦ ।

(ଧା ୧୭) କୈଳାସାଦ୍ରି ହିମାଚଳସ୍ତନତଟବ୍ୟାସର୍ଙ୍ଗି ମଦ୍ଧାକମା,
ବାରଣସୀ ଯଦି କାନ୍ତିରମ୍ୟ ତିଲକଂ ଚନ୍ଦ୍ରଂକଳଙ୍କା ଶଯ୍ୟାତ୍ । ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାହାସ-
ମୁଖୀ ପୟୋଧିବସନା କୁନ୍ଦଦ୍ୟୁତିଙ୍ନିତ୍ୟଜନ୍ । କ୍ୱାୟଂ ସ୍ୟାଦିହ ଚନ୍ଦ୍ର
ଶେଖରପଦାରୁଢ଼ା ମୃଡ଼ାମୀପତିଃ । ୨୧ ।

ଭକ୍ତ୍ୟଂ ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନସ୍ରେନ୍ଦ୍ରବଳସଲ୍ଲୌଳିଷ୍ଟ ରତ୍ନାବ (ଧା୧୭)ଳୀ,
ଛାୟା ଶଙ୍କଧନୁଃସ୍ତରପୃଦଲଙ୍ଗନ୍ନେନ୍ଦ୍ରେଶ୍ୱରମ୍ୟାମୁନା ।
ଅଜନ୍ନତ୍ୟା ପରପଙ୍କଜୋ ବହୁତରଦ୍ରବ୍ୟବ୍ୟୟଂ କୁର୍ବତା
ପ୍ରାସାଦୋ ରଚତଂ ସୁଧାଛବହସଙ୍କୈଳାସଶୈଳେଶ୍ୱରଃ । ୨୨ ।

ସ୍ୱର୍ଗ୍ଗାଦଃ ସ ସୁରାଳୟୋ ହରଶ୍ଚୂରକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ୍ୟଶ୍ଚ ପୂର୍ବୋଗିର ଏର୍ଦ୍ଧାରୁଣ୍ୟା
ପରତ୍ନନ୍ଦିତୋଃସ୍ତଶିଖରୀ ମାନ୍ୟଃ ସଗୌଶ୍ରୀ (ଧା୧୮) ଗୁରୁଃ ।
ଇତ୍ୟଦ୍ୟାପି ଯଶମୃକ୍ଷନ୍ନବନବସ୍ଥାନଂ ଚଲନ୍ନୁଦ୍ଧରେ
ଲଙ୍କେନ୍ଦ୍ରେଣ ଶିଳୋଚୟଂ ଗୃହମଦଃ ପ୍ରାପ୍ତୋଽନବଦ୍ୟଂ ଶିବଃ । ୨୩ ।

ଇହ ବଜୟିନା ପ୍ରାକାରଶ୍ରୀର୍ମହୋପଲନିର୍ମିତା,
ଜଳଧରଗଣ ରତ୍ନୋନ୍ନତ୍ୟା ନବେନ୍ଦ୍ରମିବୋଦ୍ଧତା ।
କଳଜଳନଧେର୍ମର୍ଯ୍ୟାଦାଳୀ ଭୟାଦିବ ତସ୍ୟବୈ
ଶରଣ (ଧା୧୯) ମବଣ୍ଡଦ୍ଧର୍ମୋ ଯଜ ବିନେନ ସୁରକ୍ଷୟା ।୨୪।

ଯାସୀ ନ୍ନେହାଞ୍ଚଳତରଳମା ବଶ୍ୟବଶ୍ୟୈକମନ୍ତଃ ପାଦନ୍ୟାସସ୍ତ୍ରିଭୁବନ-
ଗତସ୍ତମ୍ଭନଂ ସଂବଧତ୍ତେ । ନୃତ୍ୟାରମ୍ଭେ ବଳୟମଣିଭିର୍ନିର୍ମିତା ଯତ୍ନହାପା-
ସ୍ତସ୍ମୈ ଦତ୍ତାସ୍ତି ପୁରଜୟିନେ ତେନ ତାସ୍ତା ମୃଗାକ୍ଷ୍ୟଃ ।୨୫।

ଉପବନମଥ ଚକ୍ରେ ତେନ ମେଘେଶ୍ୱ (ଧା୨୦)ରସ୍ୟ, ସ୍ଫୁରିତ-
କୁସୁମରେଣୁ ଶ୍ରେଣୀଚନ୍ଦ୍ରାତପଶ୍ରୀଃ । ଅବିରତ ମକରନ୍ଦ-ସ୍ୟନ୍ଦ-ସନ୍ଦୋହ-
ବର୍ଷୈର୍ଦୃତ ରତ୍ନପଙ୍କଲୀଳା ଯନ୍ତ୍ରଧାରା-ଗୃହର୍ଦ୍ଧିମ୍ । ।୨୬।

ବନଶ୍ରୀମୁକ୍ତାସ୍ରଗ୍‌ଦରଦଳଦପୁଷ୍ପୋତ୍କରମିଳତ୍,
ପରାଗୈର୍ଭୃଙ୍ଗାଳୀ କଳିତସିତିମା ଯତ୍ର ଜଗ୍ମିମା ।
ମୁନେଃ ପୁଷ୍ପାସ୍ତସ୍ୟ ସ୍ଫୁଟିତଘଟିତାଖ୍ୟା ବ(ଧା-୨୧)ଳରୟଂ,
ବସନ୍ତୋଦ୍ୟାନନ୍ତନ୍ଦି ପଶ୍ୟୀରପି ନକ୍ଷତ୍ରବତତିଃ ।୨୭।
ଅତ୍ୟଚ୍ଛଂ ଶରଦମ୍ବରାଭ୍ରରସଶଶ୍ୱୈସ୍ୟାଚ ପାପାପହଂ,
ଗମ୍ଭୀରନ୍ନପ୍ରଶାଳନୋଽପି ହୃଦୟାତ୍‌ଶୀତଞ୍ଚ ଚନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁତେଃ ।
ହୃଦ୍ୟ-ସ୍ୱାଦୁ ସୁଧାର ସାଦପି ସଦୈବାରାନଧେଃ ସୋଦରଂ,
ଟଡନାଖାନ ନରେଶ୍ୱରପ୍ରଣୟିନା ମେଢେଶ୍ୱରସ୍ୟା (ଧା ୨୨୬ ଳପ୍ୟୁଃ ।୨୮।

ଆନନ୍ଦୈକନିକେତନଂ ନୟନୟୋଃଶଶ୍ୱନ୍ମନଃକୈରବ,
ନେତ୍ୟାଚେ୍ଯାଘଃ ଖଲୁ ବିଶ୍ୱକର୍ମନିପୁଣବ୍ୟାପାର ବୈଦଗ୍‌ଧ୍ୟଭୂଃ ।
ଗ୍ରୀଷ୍ମଗ୍ରାମଭସ୍ମାଭିଖ୍ୟାତଜନତା ଶୌଟୀର୍ଯ୍ୟ ଦୂର୍ଗାଳୟେ,
ମାର୍ଗଃ କୀର୍ତ୍ତିବିଜୃମ୍ଭଣସ୍ୟ ଜୟିନା ନେତ୍ରନ୍ମ ତୋ ମଣ୍ଡପଃ ।୨୯।

ଅପାଂ ଶାଳାମାଳାଃ ପଥି ପଥି ତଡ଼ାଗାଃ ପ୍ରତି (୨୩) ପୁରଂ;
ପ୍ରଦୀପାଃ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣାଃ ପ୍ରତି ସୁରଗୃହଂ ଯସ୍ୟ ବିମଲାଃ ।
ମଠା ବେଦାଧୀନାଂ ଦ୍ୱିଜପୁରବରାଗାଃ ପ୍ରତିଦିଶଂ,
ବିରାଜନ୍ତେ ସର୍ବାଣ୍ୟପି ଚ ପରିତସ୍ତସ୍ମୈ ନିବଦ୍ଧାଃ ।୩୦।

ଆରାଦ୍‌ବଦ୍ଧପୁରଂ ବୃହଦ୍ଗୃହପୁରସ୍ପର୍ଦ୍ଧିସ୍ଫୁରତ୍‌ରେଃ ସଦା
ଗୃହ୍ୟଂ ବସ୍ତୁମଭସ୍ତ ରଦ୍ଧି ଜବରଗ୍ରାମାପ୍ସୁ ଧର୍ମାତ୍ମନେ ।
ଦତ୍ତଂ ତେନ ମୁଦା ଯଦୋଦ୍ଧତ (ଧା ୨୪) ମଖପ୍ରାରବ୍‌ଧଧୂମଧ୍ୱଜ
ସ୍ଫୁର୍ଜଦ୍ଧୂମଚୟେନ ଯତ୍ର ସକଳବ୍ୟାଳଃ ସମୁତ୍ସାର୍ଯ୍ୟତେ ।୩୧।

ତଂ ପ୍ରତ୍ୟନ୍ତବସୁନ୍ଧରାଜ ପୂଜ୍ୟଃ
ପ୍ରାସାଦମୀଣସ୍ୟ ସନନ୍ଦକଶ୍ରୀଃ ।
ସୁଦର୍ଶନେନାନ୍ୱିତ ଏଷ ବସ୍ତୁ
ରାଜ୍ୟାର୍ଯ୍ୟରାଜଃ ସ ପୃଥଗ୍ ନ ବସ୍ତୋଃ । ୩୨ ।
ଉଦୟନକବସ୍ତୁସ୍ୟାଦେଶାତ୍ ପ୍ରଶସ୍ତିବିଳାସିନୀଂ
ସୁଲଳିତପଦନ୍ୟାସୈଃ ଶଶ୍ୱଦ୍‌ବ (ଧା ୨୫) ଦଗ୍ଧମନୋହରାଂ ।

ଧ୍ୱନଦ୍ଭରନଣଂ କଣ୍ଠେ ଶ୍ରୀ ସ୍ୱାମଲଂକୃତଦ୍ୱାରଣୀ—
ମତ୍ତରପତସ୍ୟା ଶଯ୍ୟାଯାତାଂ ପ୍ରଯାଧିତବାନମାଂ । ୩୩ ।
ଯାବଜ୍ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାସୁଧାଂଶୁଂଧରଣିଫଣିପତ୍ତ ଯାଁବଦମ୍ଭୋଜଲକ୍ଷ୍ମୀ
ଯାବଦ୍ଯାବଚ୍ଛ ଗଙ୍ଗାହ୍ୱମଧରଣୀଧରେଗ୍ର ଯାବଦେବାର୍ଣ୍ଣବୋର୍ମୀ ।
ବାଗର୍ଥୋ ଯାବଦସ୍ମିଂଶ୍ଚିରମନୁବସତୋଃଦ୍ୱୈତରୂପେଣ
(ଧା ୬୮) ଲୋକେ ।
ତାବତ୍ ପ୍ରାସାଦ କୀର୍ତ୍ତି ସ୍ତ୍ରିଭୁବନକୁହରେ
ରାଜତାମସ୍ୟ ନତ୍ୟଂ । ୩୪ ।

ଶ୍ରୀ ।
ବନ୍ଦୀଧବଳ ଧୀରତନୟୁ ମ ଚନ୍ଦ୍ରଧବଳଃ ପ୍ରଶସ୍ତିମିହପଟ୍ଟେ ।
ସରଳାକ୍ଷରମାଳାଭିର୍ଲ୍ଲିଲେଖ ମେଘେଶ୍ୱରଦ୍ୱାରେ । ୩୫ ।
ସୂତ୍ରଧାରଃ ଶିବକରଃ ସଦ୍ବୃତ୍ତମକ୍ଷରାବଲୀଂ
ନଚଖାନ ଶିଳପଟ୍ଟେ ମୁକ୍ତାଫଳନରମିହ । ୩୭ ।

ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱର ଦେବଙ୍କର ଏହି ଶିଳାଲିପିରେ ଦିନ ମାସ ବର୍ଷର କଥା କିଛି ଲିଖିତ ହୋଇ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଶ୍ଳୋକ ସଂଖ୍ୟା ୭-୮ରେ ଗଙ୍ଗ-ବଂଶର ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗ, ରାଜରାଜ ଓ ଅନିୟଙ୍କ ଭୀମ ତିନିଜଣ ରାଜାଙ୍କର କୀର୍ତ୍ତି-କଳାପ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ଥିବାରୁ ଶିଳାଲିପିଟିର ସମୟ ନିରୂପଣ କରିବା ପାଇଁ ଅନେକ ପରିମାଣରେ ସହଜ ହୋଇଅଛି । ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱରଙ୍କର ଭଗିନୀ ସୁରମା ଦେବୀଙ୍କୁ ରାଜରାଜ ବିବାହ କରିଥିଲେ । ରାଜରାଜ ଖ୍ରୀ: ୧୧୭୦-୯୦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ତାଙ୍କ ଅନ୍ତେ ତାଙ୍କ ସ୍ଥାନ ଲଭି ଅନିୟଙ୍କଭୀମ ଖ୍ରୀ: ୧୧୯୦-୯୮ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ପ୍ରମାଣ ହେଉଅଛି ଯେ, ମେଘେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରର ନିର୍ମାଣକାଳ ଖ୍ରୀ: ୧୧୯୦-୯୮ ମଧ୍ୟରେ ପଡ଼ୁଅଛି । ଅର୍ଥାତ୍ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଦଶନ୍ଧି । ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିରରେ ଅନିୟଙ୍କଭୀମ ଦେବଙ୍କର ୪ର୍ଥ ଅଙ୍କ ମକର ଶୁକ୍ଳ ଏକାଦଶୀ ଶୁକ୍ରବାରରେ ଲିଖିତ ଲିପିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ତାହା ୧୫ ତାରିଖ ଜାନୁଆରୀ ଖ୍ରୀ: ୧୧୯୩ରେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହାହିଁ ଓଡ଼ିଶାର ଗଙ୍ଗବଂଶୀୟ ରାଜାମାନଙ୍କର ଭୁବନେଶ୍ୱରର ସର୍ବପ୍ରଥମ

ଓଡ଼ିଶା ଶିଳାଲିପି ବୋଲି ମନେ ହେଉଅଛି । ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗ ଓ ତାଙ୍କର ପୁତ୍ର କାମାର୍ଣ୍ଣବ, ରାଘବ ଓ ରାଜରାଜ ମୃତ୍ୟୁପରେ ଓ ଆଉ ଅନଙ୍ଗଭୀମଙ୍କ ପୂର୍ବେ ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ଯେଉଁ ସବୁ କୀର୍ତ୍ତି କରିଥିଲେ ତାହାର କୌଣସି ଲିପି ମିଳି ନାହିଁ । କେବଳ ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ଶିଳାଲିପିରେ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗ ଦେବଙ୍କର ନାମ 'ଗଙ୍ଗସିନ୍ଧୁ' ନମ୍ବର ସମ୍ପର୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ପ୍ରଶସ୍ତିର ସାରାଂଶ ତଳେ ଦିଆଗଲା:—

ଓଁ ନମଃ ଶିବାୟଃ । ୧ମ ଶ୍ଳୋକରେ ଶିବଙ୍କର ମସ୍ତକରେ ଶୋଭା ପାଉଥିବା ଚନ୍ଦ୍ର ରକ୍ଷା କରିବାର କଥା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ତତ୍ପରେ ୨ୟ ଶ୍ଳୋକରେ ଅକ୍ଷପାଦ ଗୌତମ ମୁନିଙ୍କ ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଗୌତମ ମୁନିଙ୍କ ବଂଶରେ ରାଜପୁତ୍ର ହାରଦେବରଙ୍କ ଜନ୍ମ । ହାରଦେବଙ୍କ ପୁତ୍ର ମୂଳଦେବ ଓ ମୂଳଦେବଙ୍କର ପୁତ୍ର କନ୍ୟାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କନ୍ୟା ସୁରମା ଦେବୀ ଓ ପୁତ୍ର ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱରଦେବ ପ୍ରଧାନ (ଶ୍ଳୋ ୩-୭) । ୭ମ ୯ମ ଶ୍ଳୋକରେ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗ ନାମଧେୟ ଚନ୍ଦ୍ରବଂଶୀୟ ରାଜାଙ୍କର କଥା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ତାଙ୍କ ଅନ୍ତେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ରାଜରାଜ ବିଜୟୀ ହୋଇ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ଶ୍ଳୋ (୧୦-୧୨)

ସେ ସୁରମା ଦେବୀଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ (ଶ୍ଳୋକ ୧୩) । ଶ୍ଳୋ (୧୪-୧୭)ରେ ରାଜରାଜଙ୍କ ଅନ୍ତେ 'ତ୍ରିକଳିଙ୍ଗନାଥ' ଅନିୟଙ୍କଭୀମ ରାଜା ହୋଇଥିବାର କଥା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଶ୍ଳୋ ୧୮-୨୧ରେ ରାଜଶ୍ୟାଳକ ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱରଦେବଙ୍କର ବୀରତ୍ୱ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଶ୍ଳୋକ ୨୨-୩୨ରେ ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱରଙ୍କର ସତ୍କୀର୍ତ୍ତିରାଜି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଶ୍ଳୋକ ୨୨-୨୯ରେ ମେଘେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣର, ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଦେବଦାସୀ ବ୍ୟବସ୍ଥାର, ତନ୍ନିକଟରେ ଉପବନ ରଚନା, ପୁଷ୍କରିଣୀ ଖନନ ଓ ମଣ୍ଡପ ନିର୍ମାଣର କଥା ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି । ୩୦ଶ ଶ୍ଳୋକରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ଯେ ସେ ସଡ଼କ ପାଖରେ ଜଳାଶୟ, ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରେ ପୋଖରୀ, ମନ୍ଦିର ଗୁଡ଼ିକରେ ପ୍ରଦୀପ, ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ବେଦାଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ମଠ, ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶାସନ ଓ ବିହାର ପ୍ରଭୃତି ଓ ବନ୍ଧ ପୋଖରୀ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ନିକଟରେ ବୃହସ୍ପତି ସମାନ ପଣ୍ଡିତ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ

ସକାଶେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶାସନଟିଏ ବିଷ୍ଣୁ ନାମା ଜଣେ ନିଷ୍ଠାପର ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ଦାନ କରିଥିଲେ (ଶ୍ଳୋକ ୩୧) । ସେହି ବିଷ୍ଣୁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଆଦେଶରେ ଏହି ପ୍ରଶସ୍ତି କବି ଉଦୟନ ଚିରକାଳ ସ୍ଥାୟୀ ହେବା ପାଇଁ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଶ୍ଳୋ ୩୩-୩୪ ବଣି ଧବଳ ପୁତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ଧବଳ ଏହି ପ୍ରଶସ୍ତିଟିକୁ ମେଘେଶ୍ୱର ଦ୍ୱାରଦେଶରେ ଖଣ୍ଡିଏ ପଥର ଉପରେ ଲେଖିଥିଲେ (ଶ୍ଳୋକ ୩୫) ଓ ସୂତ୍ରଧାର ଶିବଙ୍କର ମୁକ୍ତାଫଳ ସଦୃଶ ଚିହ୍ନରେ ଅକ୍ଷର ଗୁଡ଼ିକ ଖୋଳିଥିଲେ ।

କବି ଉଦୟନଙ୍କର କବିତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧେ କିଲହର୍ଣ୍ଣ ସାହେବ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି :—

The poetry of our auther strikes me as being poor. This poetical conceptions as a rule are of the tritest, and more attertion has been apparently paid by him to the sound of the words than to their exact me ming of effective employment.

ଶ୍ଳୋକ ଗୁଡ଼ିକରେ 'ସ୍ଫୂର୍ଜିତ' ଓ ସ୍ଫୁରିତ' ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ଦେଖିଲେ କିଲହର୍ଣ୍ଣ ସାହେବଙ୍କର ମତ ସହିତ ସମସ୍ତେ ଏକମତ ହେବେ ।

ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱର ଦେବଙ୍କର ପରିଚୟ ମଧ୍ୟରେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ସେ ରାଜପାଳକ ଓ ରାଜାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ସେନାପତି ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ନାମରେ କୌଣସି ରାଜୋପାଧି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଅନେକ ରାଜାଙ୍କ କୀର୍ତ୍ତିଠାରୁ ଅଧିକ । ସେ ଯେ କେବଳ ମେଘେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ତୋଳାଇ ତାହା ପାଖରେ ପୋଖରୀ ଓ ବଗିଚା ଓ ତହିଁରେ ଦେବଦାସୀ ନିଯୋଗ କରିଥିଲେ ଏମନ୍ତ ନୁହେ, ୩୦ ଶ୍ଳୋକରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଦେଶ ତମାମ କୂଅ, ପୋଖରୀ, ବିଦ୍ୟାଳୟ, ମଠ, ବନ୍ଧ ଇତ୍ୟାଦି ଅନେକ ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କର ଉପକାରୀ କୀର୍ତ୍ତି କରିଥିଲେ । ଏଥିରେ କବି କଳ୍ପନା ଥାଇ ପାରେ । ତଥାପି ଏହା ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ ଯେ ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱର-

ଦେବଙ୍କ ସଦୃଶ ଜଣେ ବୀର ପୁରୁଷ, ଦାତା ଓ ଜନସାଧାରଣଙ୍କର ମହଦୁପକାରୀ ପୁରୁଷ, ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସରେ ବିରଳ ।

୧୭ଶ ଶ୍ଳୋକରେ 'ତ୍ରିକଳିଙ୍ଗ ନାଥ' ଶବ୍ଦର ବିଶଦ ଅର୍ଥ 'ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର ଶିଳାଲିପି' ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚିତ ହେବ ।

୩ । ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର ଶିଳାଲିପି

ଏହି ଶିଳାଲିପିଟି ପ୍ରଥମେ ୧୮୩୮ରେ ବଙ୍ଗୀୟ ଏସିଆଟିକ୍ ସୋସାଇଟି ପତ୍ରିକାରେ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଥିଲା । ଏସିଆଟିକ୍ ସୋସାଇଟିର ସମ୍ପାଦକ ପ୍ରିନସେପ ସାହେବ ଏହି ଲିପିର ସମ୍ପାଦନା କରିଥିଲେ ଓ ଏଥି ସହିତ ଲିପି ଫଳକର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଛାପା ମଧ୍ୟ ମୁଦ୍ରିତ କରିଥିଲେ । ପ୍ରିନସେପ ସାହେବ ଏହି ଲିପିଟିର ସମ୍ପାଦନ ପାଇଁ ପଣ୍ଡିତ କମଳାକାନ୍ତ ବିଦ୍ୟାଲଙ୍କାରଙ୍କ ଲିପି ପାଠ ଉପରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ଭର କରିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ୧୮[illegible]ରେ ରାଜେନ୍ଦ୍ରଲାଲ ମିତ୍ର ତାଙ୍କର "ଏଣ୍ଟିକ୍ୱିଟିଜ ଅଫ୍ ଓଡ଼ିଶା" ପୁସ୍ତକର ୨ୟ ଭାଗରେ ୧୮୩୮ରେ ମୁଦ୍ରିତ ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର ଶିଳାଲିପି ପାଠର ମୁଦ୍ରଣ କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଆ ଅକ୍ଷରରେ ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର ଲିପିର ଏହି ପାଠ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାଶୟ ତାଙ୍କର 'ଭୁବନେଶ୍ୱର' ବହିରେ ମୁଦ୍ରିତ କରିଥିଲେ ଓ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରତ୍ନାକର ଗରବଡ଼ୁ ଖଣ୍ଡିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ପୁସ୍ତକାକାରରେ ମଧ୍ୟ ଛପାଇଥିଲେ ।

ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର ଶିଳାଲିପିଟି କଲିକତାର ଏସିଆଟିକ ସୋସାଇଟିରୁ ୧୮୩୭ରେ ଭୁବନେଶ୍ୱରକୁ ପ୍ରେରିତ ହୋଇ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ତାହାର ପତ୍ତା ମିଳୁ ନାହିଁ । ଲିପିର ମୂଳ ଶିଳାଫଳକ ନଷ୍ଟ ହୋଇଥିବାରୁ ପ୍ରିନ୍ସେପ ସାହେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମୁଦ୍ରିତ ଛାପାଟି ମୂଳ ଶିଳାଫଳକର ଅଭାବ ପୂରଣ କରୁଅଛି । ମୁଦ୍ରିତ ପାଠ ଓ ଶିଳାଲିପିର ପାଠସହିତ ବହୁ ପ୍ରଭେଦ ଲକ୍ଷିତ ହେବାରୁ ମୁଁ ବହୁ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଏହାର ଏକ ସଂଶୋଧିତ ପାଠ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି କଲିକତାର ଏସିଆଟିକ ସୋସାଇଟି ପତ୍ରିକାରେ ଖଣ୍ଡିଏ

ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଥିଲି । ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧଟି ଉକ୍ତ ପତ୍ରିକାରେ ଛପାଇବା ପାଇଁ ବହୁ ଆଲୋଚନା ହୋଇଥିଲା ଓ ଶେଷରେ ମୋର ବନ୍ଧୁ ଡାକ୍ତର ଯୋଗେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ମଜୁମଦାର ସେହି ପ୍ରବନ୍ଧଟିର ସମ୍ପାଦନ ଓ ପରିବର୍ତ୍ତନର ଭାର ନେଇଥିଲେ । ମୋ ସହିତ ଯେଉଁସବୁ ସ୍ଥଳରେ ଏକମତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ, ସେ ସବୁ ସ୍ଥଳରେ ପାଦଟୀକାରେ ତାଙ୍କର ମତ ଦେବାର ସ୍ଥିରୀକୃତ ହୋଇଥିଲା ଓ ଶେଷରେ ୧୯୪୭ରେ ପ୍ରକାଶିତ ପତ୍ରିକାର ୧୩ଶ ଭାଗରେ ମୋର ପ୍ରବନ୍ଧ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଥିଲା । •

ପ୍ରିନସେପ ସାହେବ ଲେଖିଛନ୍ତି—

"Although, as it will be seen, the slab was in a state of considerable mutilation; yet from the inscription being in verse, my Pandit Kamalakanta Vidyalankara has been able by study of the context to fill up all the gaps with, as he says, hardly a posssibility of error, and indeed where the out line of the letters is preserved I have found his restoration quite conformable".

(ଛପାରୁ) ଦେଖାଯାଏ ଯେ, ଫଳକଟି ଭାଙ୍ଗି ଖଣ୍ଡ ବିଖଣ୍ଡ ହୋଇ ଅଛି ଓ ଲେଖା ସବୁ ଅଦୃଶ୍ୟାକାର ହୋଇଅଛି । ତଥାପି ଲିପିଟି ଶ୍ଳୋକରେ ରଚିତ ହୋଇ ଥିବାରୁ ପଣ୍ଡିତ କମଳାକାନ୍ତ ବିଦ୍ୟାଳଙ୍କାର ଅକ୍ଷର ନଥିବା ଅଂଶର ପାଦ ପୂରଣ କରିବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଏହି ପାଦ ପୂରଣରେ ପ୍ରାୟ ଭ୍ରମ ନାହିଁ । ଯେଉଁଠାରେ ଅକ୍ଷର ଗୁଡ଼ିକ ସାମାନ୍ୟ ଭାବରେ ଦେଖା ଯାଉଅଛି, ମୁଁ ପରୀକ୍ଷା କରି ଦେଖିଛି ଯେ, ସେଠାରେ ତାଙ୍କର ପାଠ ଲେଖା ଅନୁଯାୟୀ ହୋଇଅଛି ।

ପଣ୍ଡିତ ବିଦ୍ୟାଳଙ୍କାରଙ୍କର ପାଠରେ ଭାଙ୍ଗି ଯାଇଥିବା ଲିପିର ପାଠାଂଶ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ହୋଇ ନାହିଁ ଓ ତାହା ବ୍ୟତୀତ ଯେଉଁଠାରେ ଅକ୍ଷର ଗୁଡ଼ିକ ଅସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ଦେଖା ଯାଇଅଛି, ସେଠାରେ କେତେଗୋଟି ସ୍ଥାନରେ ବହୁ ଆନୁମାନିକ ପାଠ ଦେଇ ଥିବାର ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଇଅଛି । ଛପାରେ

ଦେଖା ଯାଇଥିବା ଅକ୍ଷର ମାଧ୍ୟମରେ ବିଦ୍ୟାଳଙ୍କାରଙ୍କର ପାଠରେ କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ନୂତନ ପାଠ ଦିଆଯାଇଛି ଓ ଯେଉଁଠାରେ ଛାପାରେ ଅକ୍ଷରଗୁଡ଼ିକ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖାଯାଉଛି, ସେଠାରେ ତାଙ୍କର ପାଠ ଗୃହୀତ ହୋଇଛି, କାରଣ ସେ ମୂଳଶିଳାଫଳକଟି ଦେଖିବାର ସୁବିଧା ପାଇଥିଲେ । ଛାପାରେ ଯାହା ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଛି ତାହା ହୁଏତ ଶିଳାଫଳକରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖାଯାଇ ଥିଲା ।

ତଳେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ପାଠର ଆଲୋଚନା କରାଯାଉଛି । (୧) ତୃତୀୟ ଧାଡ଼ିରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ଳୋକରେ ବିଦ୍ୟାଳଙ୍କାର ପାଠ କରିଥିଲେ 'ସମ୍ରାଟ ଉଭଁର ରାଜକମ୍ର ରମଣୀ', ମାତ୍ର ଛାପାରେ 'ଭଟାଶରାଜରମଣୀ' ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖାଯାଉଅଛି । ପଣ୍ଡିତ ବିଦ୍ୟାଳଙ୍କାର 'ରାଜ' ଓ 'ରମଣୀ' ଶବ୍ଦଦ୍ୱୟ ମଧ୍ୟରେ 'କମ୍ର' ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଶ୍ଳୋକର ୧ମ ପାଦ "......ଭଟାଶ-ରାଜ-ରମଣୀ-ସୀମାନ୍ତ-ବିଭ୍ରାନ୍ତିହୃଦ"ରେ ଛନ୍ଦପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଅକ୍ଷରର ଅଭାବ ପଡ଼ୁଛି ଓ ଏହିଠାରେ ମୁଁ "ଭସ୍ୟାନ୍ତେଷୁ"ର ପାଠ ଦେଇଅଛି । ଏହାଦ୍ୱାରା ପ୍ରଥମ ପାଦର ଅର୍ଥ ସହଜରେ ବୁଝା ଯାଉଛି । ଏହି ଲିପିର ୧୨ ଧାଡ଼ିର କାର୍ତ୍ତିକ ଶବ୍ଦର 'ର୍ତ୍ତି' ଅକ୍ଷରର 'ଭଟାଶ' ଶବ୍ଦର 'ଟ' ଅକ୍ଷରର ଆକାରଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଓ ୧୧ ଧାଡ଼ିର 'ଘଟା' ଶବ୍ଦର 'ଟ' ଅକ୍ଷର ସହିତ ଏକ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ପରୀକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ମୋର ପାଠରେ ଅକ୍ଷର ଗୁଡ଼ିକର ପଢ଼ିବାରେ ଭ୍ରମ ନାହିଁ । ପୁନଶ୍ଚ ୪ ଧାଡ଼ିର ୩ୟ ଶ୍ଳୋକର ୪ର୍ଥ ପାଦରେ ମୁଁ ପାଠ ଦେଇଅଛି । "ଯଯାତିର=ଅଭବଦ୍=ଯୋ" । ଏହିଠାରେ ବିଦ୍ୟାଳଙ୍କାର ପାଠ ଥିଲା "ଯଯାତି=ନୃପବଦ୍=ଯୋ" । ଏହି ନୂତନ ପାଠ ଦ୍ୱାରା ନରସିଂହପୁରର ଉଦ୍ୟୋତ କେଶରୀଙ୍କର ତମ୍ବା ପଟ୍ଟାରେ ଥିବା ତଳୋକ୍ତ ଶ୍ଳୋକର ବିଷୟ ସହିତ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏକତ୍ୱ ଥିବାର ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଇଅଛି ।

ରାଜା ଭୂଜନମେକର୍ଯ୍ୟୋଽଥ
ନୃପତିର୍ଜାତୋ ଯଯାତିସ୍ତତଃ ।
ଶ୍ରୀମାନ୍ ଧର୍ମରଥୋଽଭବତ୍ତଦନୁ ଚ
କ୍ଷ୍ମାଚକ୍ରଚୂଡ଼ାମଣିଃ ॥

୫ ଧାଡ଼ିର ୪ର୍ଥ ଶ୍ଳୋକର ଶେଷ ଦୁଇ ପାଦରେ ବିଦ୍ୟାଲଙ୍କାରଙ୍କ ପାଠ 'ସଦା ସ୍ୱ'ର ପାଠ ଗୃହୀତ ହୋଇଛି, କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ପାଠ 'ସର୍ଘରବୋ' ରୂପାରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ସେଠାରେ 'ସ୍ୱ×ଭଥୋ' ପାଠ ସ୍ପଷ୍ଟ । ନରସିଂହପୁର ତମ୍ବାପଟାର ପାଠ ଅନୁସାରେ ମୁଁ ଯେଉଁଠାରେ 'ଶ୍ରମରଥୋ' ପାଠ ଦେଇଅଛି । ଏଣୁ ଏ ପାଠରେ କିଛି ସନ୍ଦେହ କରିବାର ନାହିଁ ।

୬ ଧାଡ଼ିରେ ୫ମ ଶ୍ଳୋକରେ ବିଦ୍ୟାଲଙ୍କାର ପଢ଼ିଥିଲେ "ରାଜା ବିଭୂବ କବ ଧର୍ମ ପରୋଽପକାରଃ" ଏହି ଧାଡ଼ିରେ ଦୁଇଟି ଅକ୍ଷର ନଷ୍ଟ ହୋଇଛି ଓ ଆଉ ଆଠଟି ଅକ୍ଷର ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଛି । ନଷ୍ଟ ଓ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଅକ୍ଷର ସ୍ଥଳରେ ମୁଁ 'ବ ଭୂ' (ବକ ସ୍ଥଳରେ) ଓ 'ଧର୍ମୌରଥୋ ପ୍ରଖ୍ୟାତ' ପାଠ ଦେଇଅଛି । 'କବ' ସ୍ଥଳରେ 'ଭୁବ' ପାଠରେ ଅର୍ଥ ଭଲ ହେଉଛି ଓ ନରସିଂହପୁର ତମ୍ବାପଟା ଅନୁସାରେ 'ଧର୍ମରଥ' ପାଠ ଗୃହୀତ ହେବାରେ ବାଧା ନାହିଁ । ତେବେ 'ପ୍ରଖ୍ୟାତ' ଶବ୍ଦର ପାଠ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମୋର ସନ୍ଦେହ ଅଛି । ଡ଼ାକ୍ତର ଦୀନେଶଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର ଏହିଠାରେ 'ଗମ୍ଭୀର' ଥିବାର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରନ୍ତି ।

୯ ଧାଡ଼ିର ୮ମ ଶ୍ଳୋକରେ ଶେଷ ଶବ୍ଦର ପାଠ ଥିଲା 'ନନ୍ଦନଃ' ମୁଁ ସେଠାରେ 'ବର୍ଦ୍ଧିତଃ' ପାଠ ଦେଇଛି । କାରଣ 'ତ' ଅକ୍ଷର ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖା ଯାଉଛି ।

୧୦ ଧାଡ଼ିର ଶ୍ଳୋକରେ ବିଦ୍ୟାଲଙ୍କାର ପଢ଼ିଥିଲେ 'ସିଂହଳଂ ଗୌଡ଼ଗୌଡ଼ୌ' ରୂପାରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅଛି 'ଡାହଳଂ ଓଡ୍ରଗୌଡ଼ୌ' । ଏଠାରେ ଓଡ୍ର ଶବ୍ଦର 'ଡ୍ର' ଅକ୍ଷର ୩୨ ଧାଡ଼ିର 'ଡ୍ର' ଅକ୍ଷର ସହିତ ସମାନ ଅଛି । ଡାହାଳ, ଓଡ୍ର ଓ ଗୌଡ଼ ଦେଶ ଗୁଡ଼ିକ ପରସ୍ପର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଓ ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳ ଦେଶର ମଧ୍ୟ ପାଶ୍ୱବର୍ତ୍ତୀ । ମାତ୍ର 'ସିଂହଳଂ ଗୌଡ଼ଗୌଡ଼ୌ' ପାଠରେ କୌଣସି ଭୌଗଳିକ ସମ୍ପର୍କ ନାହିଁ ।

୧୭ ଧାଡ଼ିର ୧୫ଶ ଶ୍ଳୋକର ଶେଷ ପାଦରେ ବିଦ୍ୟାଲଙ୍କାର ପଢ଼ିଥିଲେ 'ଚଞ୍ଚଳଖଞ୍ଜନାଭନୟନା' । ମାତ୍ର ରୂପରେ 'ଖଞ୍ଜନାଭ'

ଶବ୍ଦର ଅକ୍ଷର ନାହିଁ । ସେଠାରେ 'କର୍ଣ୍ଣନାଦ' ଶବ୍ଦର ଅକ୍ଷର ଗୁଡ଼ିକ ଅଛି । କର୍ଣ୍ଣନାଦ ରକ୍ଷ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ କର୍ଣ୍ଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ଚକ୍ଷୁ । ମାତ୍ର 'ଖଞ୍ଜନାଭ' ଚକ୍ଷୁ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଖଞ୍ଜନ ପକ୍ଷୀର ଆଭାପରି ଆଭା ବା କୃଷ୍ଣ ଚକ୍ଷୁ । କେବଳ ଖଞ୍ଜନସୂଚନା ହୋଇଥିଲେ ଦୀର୍ଘାସୂଚକ ଚକ୍ଷୁର ଅର୍ଥ ହୁଅନ୍ତା, ଯାହା ହେଉ ଏହି ପାଠରେ କୌଣସି ଐତିହାସିକ ବା ଭୌଗୋଳିକ ବିଷୟ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ନାହିଁ ।

୨୧ ଧାଡ଼ିର ଗଦ୍ୟାଂଶରେ ବିଦ୍ୟାଳଙ୍କାର ପାଠ କରିଥିଲେ "ସୋମବଂଶୋଦ୍ଭବ ଭୂପତି" । ମାତ୍ର ଏହା ସ୍ଥାପାରେ ଅଛି "ସୋମ × × × × ତ୍ରିକଳିଙ୍ଗାଧିପତି" । ସୋମବଂଶୀ ତାମ୍ରପଟ୍ଟାରେ ସୋମକୁଳତିଳକ ତ୍ରିକଳିଙ୍ଗ ଅଧିପତି ବିରୁଦରେ ବହୁ ବ୍ୟବହାର ଥିବାରୁ ମୁଁ 'କୁଳତିଳକ'ର ପାଠ ଲଗାଇ ଅଛି । ବିଦ୍ୟାଳଙ୍କାରଙ୍କର ପାଠ 'ସୂତ୍ରଧର ରାମ' ସ୍ଥଳରେ 'ସୂତ୍ରଧର ରାମେଣ ଉତ୍କୀର୍ଣ୍ଣଂ'ର ପାଠ ମୁଁ ଦେଇଅଛି ।

ଉପର ଲିଖିତ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ପାଠରୁ ଜଣାଯାଉଅଛି ଯେ, ଡାକ୍ତର ଦେବଦତ୍ତ ରାମକୃଷ୍ଣ ଭଣ୍ଡାରକରଙ୍କ ଉକ୍ତି ମତ ଅତି ସମୀଚୀନ ହୋଇଥିଲା ।

Scme more kings of this dynssty seem to be mentioned in No 1572, (The Brahmeswar temple inscription) but this inscription requires it for geneological purposes. (Vide List of inscriptions in Nothern India)

ଅର୍ଥାତ୍ "ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରର ଶିଳାଲିପିରେ (ସୋମବଂଶୀୟ) ଆହୁରି କେତେଜଣଙ୍କର ନାମ ମିଳେ । ମାତ୍ର ଏହି ଶିଳାଲିପିଟି ସନ୍ଦର ମିଳିତ ସମ୍ପାଦିତ ନ ହେବାଯାଏ ଏହି ଲିପିଟିକୁ ବଂଶାବଳୀ ଗଠନରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।"

ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର ଶିଳାଲିପିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଷୟ

ଏହି ଶିଳାଲିପିଟିରେ ୨୦ ଧାଡ଼ି ଲେଖା ଅଛି ଓ ୧୭ଟି ଶ୍ଳୋକ ଅଛି । ଶେଷ ଧାଡ଼ିଟି ଗଦ୍ୟରେ ଲିଖିତ ।

ଏହାର ପ୍ରଥମ ଶ୍ଳୋକରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ଯେ, ସୋମ ବା ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସମୁଦ୍ରମନ୍ଥନରୁ ଜାତ ହୋଇଥିଲେ । ସୋମବଂଶରେ "ଜନମେଜୟ" ଜନ୍ମିଥିଲେ । ସେ ତ୍ରିକଳିଙ୍ଗ ରାଜ୍ୟ ଅଧିପ ଥିଲେ ଓ ଓଡ୍ର ରାଜ୍ୟର ରାଜାଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ହତ୍ୟାକରି ଓଡ୍ରଦେଶ ଜୟ କରିଥିଲେ । (ଶ୍ଳୋକ ୨) । ତତ୍ପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର 'ଯଯାତି' ସମସ୍ତ ରାଜଶକ୍ତି ବଳରେ ରାଜା ହୋଇଥିଲେ । (ଶ୍ଳୋକ ୩); ତତ୍ପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ବହୁ ଗୁଣାବଳୀ ଭୂଷିତ 'ଭୀମରଥ' ରାଜା ହୋଇଥିଲେ (ଶ୍ଳୋକ ୪) ତାଙ୍କ ପୁତ୍ରଙ୍କ ନାମ 'ଧର୍ମରଥ' (ଶ୍ଳୋକ ୫) ସେ ଅପୁତ୍ରିକ ହୋଇ ମରିଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ନାନା ଶତ୍ରୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବିଧ୍ୱସ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଶ୍ଳୋକ (୬) । ତତ୍ପରେ 'ଚଣ୍ଡୀହର' ଅମାତ୍ୟବୃନ୍ଦଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରାଜସିଂହାସନ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଚଣ୍ଡୀହରଙ୍କ ପିତାଙ୍କ ନାମ ଅଭିମନ୍ୟୁ ଓ ପିତାମହଙ୍କ ନାମ ବିଚିତ୍ରବୀର ଓ ଓ ପ୍ରପିତାମହଙ୍କ ନାମ ଜନମେଜୟ (ଶ୍ଳୋକ୭) ଚଣ୍ଡୀହରଙ୍କ ରାଜତ୍ୱରେ ଅନେକ ଘଟଣା ଘଟିଥିଲା ଶ୍ଳୋକ୮) ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଉଦ୍ୟୋତକେଶରୀ ଜଣେ ପ୍ରବଳ ପରାକ୍ରାନ୍ତ ରାଜା ଥିଲେ । (ଶ୍ଳୋକ ୯) । ସେ ଡାହଳ ଓଡ୍ର ଓ ଗୌଡ଼ ଦେଶର ରାଜାମାନଙ୍କୁ ପରାଭୂତ କରିଥିଲେ (ଶ୍ଳୋକ ୧୦) । ତାଙ୍କର ମାତା କୋଳାବତୀ ଦେବୀ ଜଣେ ଧର୍ମପରାୟଣା ନାରୀ ଥିଲେ (ଶ୍ଳୋକ ୧୧) ସେ ଏକାମ୍ର କ୍ଷେତ୍ରରେ ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର ଶିବଲିଙ୍ଗପାଇଁ ଏକ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ (ଶ୍ଳୋ ୧୨) ଏହି ଶିବଲିଙ୍ଗଙ୍କୁ ନିଜେ ବ୍ରହ୍ମା ପୂଜା କରିଥିଲେ (ଶ୍ଳୋକ ୧୩) ସେ ମନ୍ଦିରରେ ଦେବଦାସୀ ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ (ଶ୍ଳୋକ ୧୫ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାତାଙ୍କର ପ୍ରଶସ୍ତି ବେଦ, ବ୍ୟାକରଣ ଅର୍ଥ ଶାସ୍ତ୍ର, କବିତା ଓ ତର୍କାଦି ବିଦ୍ୟାର ପଣ୍ଡିତ ଭଟ୍ଟ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ରଚନା କରିଥିଲେ (ଶ୍ଳୋକ ୧୬) ପରମ ମାହେଶ୍ୱର ମହାରାଜାଧିରାଜ ସୋମକୁଳତିଳକ ତ୍ରିକଳିଙ୍ଗାଧିପତି ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଉଦ୍ୟୋତ-କେଶରୀ ରାଜଦେବଙ୍କର ବିଜୟ ରାଜ୍ୟ ସମ୍ବତ୍ ୧୮ ଫାଲଗୁନ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ତୃତୀୟାରେ ସୂତ୍ରଧାର ବାପୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହି ଲିପି ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଭୁବନେଶ୍ୱର ଶିଳାଲିପିର ୨ୟଠାରୁ ୧୦ମ ଶ୍ଳୋକରେ କୋଶଳ ଓ ଉତ୍କଳର ସୋମକୁଳୀ କେଶରୀ ବଂଶୀୟ ରାଜାମାନଙ୍କର ବଂଶାବଳୀ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ନରସିଂହପୁରର ବାଲିଝଣ୍ଡା ଗ୍ରାମରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ମହାରାଜାଧିରାଜ ଉଦ୍ୟୋତ କେଶରୀଙ୍କର ତମ୍ବାପଟ୍ଟାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବଂଶାବଳୀ ଅଂଶ ତଳେ ଲେଖା ଯାଇଅଛି । ବାଲିଝଣ୍ଡର ତମ୍ବାପଟା ଭୁବନେଶ୍ୱର ଲିପିର ନଷ୍ଟାକ୍ଷର-ଗୁଡ଼ିକ ଉଦ୍ଧାର କରିବାରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଅଛି ।

ବାଲିଝଣ୍ଡର ତମ୍ବାପଟ୍ଟାର ପ୍ରଥମ ଶ୍ଳୋକରେ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ସ୍ତୁତି କରାଯାଇଛି । ୨ୟ ଶ୍ଳୋକରେ ଚନ୍ଦ୍ରବଂଶରୁ ବହୁ ରାଜବଂଶ ଉଦ୍ଭବ ହୋଇ ଥିବାର କଥା ଲିଖିତ ଅଛି । ଏହି ଚନ୍ଦ୍ର ବା ସୋମକୁଳରେ ଜନମେଜୟ ଜନ୍ମିଥିଲେ । ଜନମେଜୟଙ୍କର ପୁତ୍ରର ନାମ ଯଯାତି ଓ ଯଯାତିଙ୍କର ପୁତ୍ରର ନାମ ଭୀମରଥ, ଥିବାର କଥା ୩ୟ ଶ୍ଳୋକରୁ ଜଣାଯାଏ । ୪ର୍ଥ ଶ୍ଳୋକରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଧର୍ମରଥ ରାଜା ହୋଇ ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧରେ ଲିପ୍ତ ଥିବାର କଥା ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି । ତାଙ୍କର ଭାଇ ନଘୁଷ ତତ୍ପରେ ରାଜା ହୋଇଥିଲେ । ନଘୁଷଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କର ଭାଇ ଯଯାତି କୋଶଳ ଓ ଉତ୍କଳର ରାଜା ହୋଇ ଦେଶରୁ ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କୁ ବହିଷ୍କୃତ କରିଥିଲେ । ଯଯାତିଙ୍କର ପୁତ୍ର ଉଦ୍ୟୋତ କେଶରୀ । ବାଲିଝଣ୍ଡର ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସୋମକୁଳ ତମ୍ବାପଟା ଗୁଡ଼ିକରେ ଦେଖାଯାଏ ଯେ ରାଜାମାନଙ୍କର ନାମ ପୂର୍ବେ 'ମହାଶିବ ଗୁପ୍ତ' ବା 'ମହାଭବ ଗୁପ୍ତ' ଓ 'ସୋମକୁଳତିଳକ ତ୍ରିକଳିଙ୍ଗା-ଧିପତି ବିରୁଦ ଅଛି, ମାତ୍ର ଭୁବନେଶ୍ୱର ଲିପିରୁ କୌଣସି ରାଜାଙ୍କ ନାମ ପୂର୍ବେ ବା ପରେ 'ମହାଶିବ ଗୁପ୍ତ' ବା 'ମହାଭବ ଗୁପ୍ତ' ବିରୁଦ ନାହିଁ । କେବଳ ଶେଷରେ ଉଦ୍ୟୋତକେଶରୀଙ୍କ ନାମ ପୂର୍ବେ 'ସୋମକୁଳ-ତିଳକ ତ୍ରିକଳିଙ୍ଗାଧିପତି' ବିରୁଦ ଅଛି । ବିରୁଦ ଲିଖନର ଏହି ବ୍ୟତିକ୍ରମର କାରଣ କିଛି ସ୍ଥିର କରି ହେଉ ନାହିଁ । ତେବେ ଏତିକି ମନେ ହେଉଛି ଯେ ତମ୍ବାପଟ୍ଟାଗୁଡ଼ିକ ସରକାରୀ ଦଲିଲ ଥିବାରୁ ସେଥିରେ ରାଜକୀୟ ନିୟମ ସବୁ ଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଭୁବନେଶ୍ୱର ଲିପିଟି ରାଜମାତା କୋଳା-ବତୀଙ୍କର ପ୍ରଶସ୍ତି ଥିବାରୁ ସେଥିରେ ପ୍ରଶସ୍ତିକାର ରାଜକୀୟ ନିୟମପ୍ରତି ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇ ନଥିଲେ ।

ସୋମବଂଶୀ ରାଜାମାନଙ୍କର ବଂଶ ତାଲିକା ପ୍ରଥମେ ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ । ଏହି ତାଲିକାକୁ ମୁଁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲି । ୧୯୪୭ରେ ଡାକ୍ତର ଦୀନେଶଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର ବାଲିଝର ତମ୍ବାପଟାର ୭ମ ଶ୍ଳୋକର ଅର୍ଥ ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର କରି ମିଶ୍ର ମହାଶୟଙ୍କ ବଂଶ ତାଲିକା ଯାହାକୁ ମୁଁ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲି—ସାମାନ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ଅଛନ୍ତି । ଡାକ୍ତର ସରକାରଙ୍କ ସହିତ ମୁଁ ଏକମତ ହୋଇ ନଥିବାରୁ ରଏଲ ଏସିଆଟିକ ସୋସାଇଟି ପତ୍ରିକାରେ ୧୯୪୭ରେ ପ୍ରକାଶିତ ମୋର ପ୍ରବନ୍ଧରେ ତାହା ଗୃହୀତ ହୋଇନାହିଁ । ଯେଉଁ ପାଠକମାନେ ଏ ବିଷୟରେ ଅଧିକ ଜାଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ, ସେମାନେ ଇଣ୍ଡିଆନ ହିଷ୍ଟୋରିକାଲ କ୍ୱାଟାଲି ପତ୍ରିକା ୨୨ଶ ଭାଗ ଦେଖନ୍ତୁ । ଜନମେଜୟଙ୍କ ତମ୍ବାପଟାରେ 'ଶିବଗୁପ୍ତ'ର ଉଲ୍ଲେଖ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ପିତା ଶିବଗୁପ୍ତ ୧ମ ଥିବାର ମୁଁ ସ୍ଥିର କରିଥିଲି । ମାତ୍ର ଡାକ୍ତର ସରକାର ତାଙ୍କୁ ବାଦ ଦେଇ ଥିବାରୁ 'ମହାଶିବଗୁପ୍ତ' ବିରୁଦଧାରୀ ରାଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ତାଙ୍କ ତାଲିକାରେ ଜଣେ କମ୍ ଅଛନ୍ତି । ରାଜେନ୍ଦ୍ରଶ୍ୱେଳଙ୍କ ତାମିଲ ଲିପିରୁ ମିଳିଥିବା ରାଜାଙ୍କ ନାମ ଇନ୍ଦ୍ରରଥ ବା ଅନ୍ୟ କିଛି ଥିଲି ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ପଠିତ ହୋଇ ନଥିବାରୁ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରରଥଙ୍କର ନାମ ଅନ୍ୟ ଲିପିରୁ ମିଳି ନଥିବାରୁ ମୁଁ ସେହି ରାଜାଙ୍କୁ ଧର୍ମରଥ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲି; ମାତ୍ର ଡାକ୍ତର ସରକାର ନହୁଷଙ୍କୁ 'ଇନ୍ଦ୍ରରଥ' ଥିବାର ଅନୁମାନ କରିଅଛନ୍ତି । ନହୁଷଙ୍କର ଅନ୍ୟ ନାମ ଇନ୍ଦ୍ରରଥ ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ବଂଶାବଳୀର ତାଲିକାରେ ବିଶେଷ କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇ ନାହିଁ । ଡାକ୍ତର ସରକାର ମୋ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିରୀକୃତ ରାଜାମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳ ଗ୍ରହଣ କରି ଅଛନ୍ତି । ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ରଙ୍କ ମତ ଅନୁସାରେ ସୋମକୁଳୀ ରାଜାମାନଙ୍କର କୋଶଳ ଓ ଉତ୍କଳ ଭେଦରେ ଦୁଇଟି ଶାଖା ମୁଁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲି । ମାତ୍ର ଡାକ୍ତର ସରକାର ତାହା କରି ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଦୁଇଟି ସ୍ୱୀକାର କରିଅଛନ୍ତି । ଡାକ୍ତର ସରକାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସୋମକୁଳୀ ରାଜାମାନଙ୍କର ନାମ ଶେଷରେ ଯୋଗ କରି ଅଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ଏହି ଲିପିର ପରବର୍ତ୍ତୀ ହେଉ ଥିବାରୁ ଉପରୋକ୍ତ ବଂଶ ତାଲିକାରେ ତାହା ଦିଆଗଲା ନାହିଁ ।

ଶିବଗୁପ୍ତଙ୍କ ପୁତ୍ର

୧ ଜନମେଜୟ—(ମହାଭବ ଗୁପ୍ତ ୧ମ)

କୋଶଳ ଶାଖା | (ପ୍ରାୟ ଖ୍ରୀ: ୯୫୦) ଉତ୍କଳ ଶାଖା

୨ ଯଯାତି (ମହାଶିବଗୁପ୍ତ ୨ୟ) (ଖ୍ରୀ:୯୭୫) — ବିଚିତ୍ରବୀର

୩ ଭୀମରଥ (ମହାଭବ ଗୁପ୍ତ ୨ୟ) (ଖ୍ରୀ ୧୦୦୦)

୪ ଧର୍ମରଥ (ମହାଶିବଗୁପ୍ତ ୩ୟ) (ଖ୍ରୀ:୧୦୨୦) — ଅଭିମନ୍ୟୁ

୫ ନହୁଷ (ମହାଭବ ଗୁପ୍ତ ୩ୟ (ଖ୍ରୀ:୧୦୨୩-୨୪)
(ଇନ୍ଦ୍ରରଥ)

୬ ଚଣ୍ଡୀହର=ଯଯାତି ମହାଶିବଗୁପ୍ତ ୩ୟ)
(ଖ୍ରୀ:୧୦୨୫-୫୦)

୭ ଉଦ୍ୟୋତ କେଶରୀ (ମହାଭବଗୁପ୍ତ ୪ର୍ଥ)
(ଖ୍ରୀ:୧୦୫୦-୭୦)

ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର ଲିପିଟି ବୋଧହୁଏ ସୋମକୁଳୀ କେଶରୀ ରାଜାମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳର ଶେଷ ଲିପି ବୋଲି ଧରା ଯାଇ ପାରେ । ଏହାପରେ ପ୍ରାୟ ପଚାଶ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ରାଜବଂଶର ରାଜତ୍ୱ ଓଡ଼ିଶାରେ ଚାଲିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ବଂଶର କୌଣସି ରାଜକୀୟ ଶାସନର ଲିପି ମିଳି ନାହିଁ । ସନ୍ଧ୍ୟାକର ନନ୍ଦୀକୃତ 'ରାମଚରିତ'ରୁ କର୍ଣ୍ଣକେଶରୀଙ୍କ ନାମ ମିଳେ । ସେ ରାଜା ଥିଲେ, ମାତ୍ର ତାଙ୍କର କୌଣସି ଲିପି ମିଳି ନାହିଁ ।

ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର ଲିପିର ୨ୟ ଶ୍ଳୋକରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ଯେ ଓଡ୍ର-ଦେଶ ଜୟ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଜନମେଜୟ 'ତ୍ରିକଳିଙ୍ଗାଧିପତି' ଥିଲେ । ଜନମେଜୟଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ୩ୟ ସମ୍ବତ୍ସରରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ଏକ ତାମ୍ରଶାସନରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ତାଙ୍କର 'ସୋମକୁଳତିଳକ' ଓ ତ୍ରିକଳିଙ୍ଗାଧିପତି ଉପାଧି ଥିଲା । ଜନମେଜୟଙ୍କର ରାଜତ୍ୱାରମ୍ଭରେ ତ୍ରିକଳିଙ୍ଗାଧିପତି ବିରୁଦ ଥିବାରୁ ମନେ

ହୋଇଛି ଯେ ସେ ଉତ୍କଳ ଦେଶ ଜୟ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଏହି ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇ ଥିଲେ । ଏହି 'ସୋମକୁଳତିଳକ' ଓ ତ୍ରିକଳିଙ୍ଗାଧିପତି ବିରୁଦଦ୍ୱୟ ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର ଲିପିରେ ଉଦ୍ୟୋତକେଶରୀଙ୍କର ନାମ ପୂର୍ବେ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଏହି 'ତ୍ରିକଳିଙ୍ଗାଧିପତି ବିରୁଦଟିର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଠିକ ଭାବରେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୁଝାଯାଇ ନାହିଁ । ଏହା ସହିତ ଉତ୍କଳଦେଶ ବିଜୟର ଯେ କିଛି ସମ୍ପର୍କ ଅଛି ବୋଲି ଅନୁମିତ ହୁଏ । ସୋମକୁଳୀ କେଶରୀ ରାଜବଂଶର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଭୌମ ରାଜାମାନଙ୍କର ଏହି ଉପାଧି ନଥିଲା, ମାତ୍ର ଏହି ଉପାଧିରେ କେଶରୀ ବଂଶ ବ୍ୟତୀତ ପରବର୍ତ୍ତୀକାଳର ଗଙ୍ଗ ବଂଶ ଓ ହୈହୟ ବଂଶର ରାଜାମାନେ ଏହି ବିରୁଦ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିବାର କଥା ମଧ୍ୟ ସମସାମୟିକ ଲିପିରୁ ଜଣାଯାଉଛି । ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧରେ 'ତ୍ରିକଳିଙ୍ଗ' ଓ ତ୍ରିଲିଙ୍ଗ ଇତିହାସ ଲେଖିବାର ବାସନା ରହିଲା ।

ପଂକ୍ତି ୧ । ଓଁ ବ୍ରହ୍ମୋପେନ୍ଦ୍ର ମହେଶ୍ୱରେନ୍ଦ୍ର ବଳ [ଖରକ୍ଷ କୃତା ହ୍ମାଶ୍ୱରୌ] [ର୍ଭ୍ରା] ମ୍ୟନ୍ମନ୍ଦର ପର୍ବତେନ ମଥିତାତ୍ କ୍ଷିରୋଦଧେର୍ମଧ୍ୟତଃ । ବିସ୍ଫୀତାମୃତକୌମୁଦୀଭରିଖିଲଂ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟ ମୁଦ୍ୟୋତୟନ୍ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ସକଳଃ ସମ—

ପଂକ୍ତି ୨ ।·········ଗ୍ର ବସନ୍ତ ମାର୍ଦ୍ଧଂ ଶ୍ରିୟା ଜାତବାନ୍ ।୧।

ତଦବଂ [ଶେଽଜନ ଶୁଭ୍ର କୀର୍ତ୍ତିରତୁଲୋ ବି] ଶ୍ୱମ୍ଭର ବଲ୍ଲଭୋ

ରାଜା ଶ୍ରୀ ଜନମେଜୟଃ ସ ଋପୁହା ଭୂତସ୍ତ୍ରିଲିଙ୍ଗାଧିପଃ ।

ଦନ୍ତାଦନ୍ତିକରାକଚଗ୍ରମସିକ୍ଷାତ୍ ଭଗ୍ନେ ଋପୁଣାଂ ହ୍ରୀପେ

ପଂକ୍ତି । ୩ । ଯ ଲୁନ୍ତାଗ୍ର ହତୌଡ୍ରଦେଶ ନୃପତେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଂ [ସମାକୃଷ୍ଟବାନ୍] ୨ ।

[ତସ୍ୟାତେନ୍ତ ସୁ] ଟାରରାଜରମଣୀ-ସୀମନ୍ତ ବିଭ୍ରାନ୍ତ କୃତ୍

ବିଖ୍ୟାତୋ ନୟବିକ୍ରମାଭ୍ୟ ତମନ୍ତଃ ସମ୍ରାଟ ରାଜେଶ୍ୱରଃ ।

ବାଲ୍ୟାଦକ୍ଷତ ବୈଧ କର୍ମ

ପଂକ୍ତି ।୪।·········ଚଚିତତ୍ୟାଗୀ ମହାଧାର୍ମିକେ ।

ରାଜାଶୌର୍ଯ୍ୟମୟୋ ମଜା [ତ୍ରି ରତ୍ନବତ୍ ଯୋ]

ମେହଦ୍ଭୀମମଣ୍ଡନଃ ।୩।

ତମ୍ୟାନ୍ୱେ କଳିକାଳ କଳ୍ପବୃକ୍ଷଶ୍ଚାପୀ ଭୂପାଳ ଚୂଡ଼ାମଣି-
ମର୍ଯ୍ୟାଦାମୃତ ସତ୍ତ୍ୱଧୈର୍ଯ୍ୟ କମଳା ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟରତ୍ନାକରଃ ।

ପଂକ୍ତି ।୫। ମାଙ୍ଗଲ୍ୟାଦୟ ଶକ୍ତିସିଦ୍ଧି ବିଦୁରଃ
ପ୍ରଖ୍ୟାତ କୀର୍ତ୍ତି [ସଦା]
[ରା] ଜା ଶ୍ରୀ [ମ]ରଥୋ ମହାରଥଗୁଣଃ
ଶୁଭ୍ରୈବଭୂବାଗ୍ରହା ।୩।
ତସ୍ମାଦଜନ୍ୟ ଭୁଜବଜ୍ର ବିନଷ୍ଟ ତାର
ରୁର୍ଜସ୍ୱଳଃ ପରଶୁରାମ ଇବ ଦ୍ୱିଷାଯୁଃ ।

ପଂକ୍ତି ।୬। ମଧ୍ୟନ୍ଦିନାର୍କ ଇବ ଛୀବ୍ରତରଃ ପ୍ରତାପୋ
ରାଜା ବଭୂ (ବଭୂ) ବ ଧର୍ମରଥୋ (ଽଗ୍ରଣୀରଃ) ।୪।

ତସ୍ମିନ୍ ଗତେ ଦିବମପୂର୍ବିଣି ରାଜମଲ୍ଲେ
ନାନାଭଟୈରୁପଦ୍ରୁତେ ସକଲେଽପି ରାଷ୍ଟ୍ରେ ।
ଦେଶାନ୍ତରସ୍ଥିତବନ୍ତ ପ୍ରବଳ

ପଂକ୍ତି ।୭ ।.................ପ୍ରସାରେ
କାଳଃ କିଷ୍ଣାନଗମନନ୍ତ ଯଥା କଥଞ୍ଚିତ୍ । ୭ ।
ତ ତୋଽପି ଜନମେଜୟସ୍ୟ ତନୟେ
ଭୂତଃ ପ୍ରସିଦ୍ଧକ୍ଷିତୌ
ସର୍ବତ୍ରାପି ବିଚାରସାର ଇତି
ଯସ୍ତସ୍ମାଦଜନ୍ୟାନୁଜଃ ।
ଧନ୍ୟୋଽସାବଭିମନ୍ୟୁଶତ୍ୟନ୍ତ ବଳୀ

ପଂକ୍ତି ।୮। ... ... ତସ୍ୟୋପତେଜାଃ ସୁତଃ
ଶ୍ରୀ ଚଣ୍ଡୀହର ଇତ୍ୟଭୂନ୍ନରପ (ତଃ)
ସର୍ବୈରମାତ୍ୟୈଃ କୃତଃ ।୭।
ଭୃତ୍ୟାମାତ୍ୟ ସୁହୃତ୍ ପ୍ରଜାଶ୍ରିତ ଜନ
ଜ୍ଞାତୀଷ୍ଟ ବନ୍ଧୁନ ଯଥା
ଯୋଗଂ ସମ୍ପସରପାଳ୍ୟ ରାଷ୍ଟ୍ରମୁଭୟଂ
ନିଷ୍କଣ୍ଟକା କୃତ୍ୟ ଯଃ ।

ପଂକ୍ତି । ୯ । ଭୂତୋଽନେକ ନରେନ୍ଦ୍ର ଶେଖରମଣି
ପ୍ରୋଦ୍‌ଗଛଦଂଶୁ [ଚ୍ଛଟା
[ଲୋକୋ]ଦ୍ଭାସିତାପାଦପଦ୍ମଯୁଗଳଃ
ସବାବନ [ବଦ୍ଧୋ]ତଃ । ୮ ।
ଶ୍ରୀମାନାଚତୁରବ୍ଧିସୀମ ବସୁଧା
ଚଣ୍ଡୈକ ରକ୍ଷାମଣି
ମୂ[ର୍ଦ୍ଧ]ାଦ୍ଧାତେବ ପୃଥୁସମୋ-
ପଂକ୍ତି । ୧୦ । ···ଭରତବଦ୍‌ରାଜା ଜଗଜ୍ଜନ୍ମରଃ ।
ମୂର୍ଦ୍ଧ୍ନିଚନ୍ଦ୍ରମ [ସୋଃ ମମୈନ୍ଦ୍]ିକ
କରୈରୁଦ୍ଧୀପୟନ୍ ରୋଦସୀଂ
ମୃତ୍ୟାଦ୍ଯେ ସବଟେବ ମୂଲୁରୁଦଗାଦ୍
ଦ୍ୟୋତକଃ କେଶରୀ । ୯ ।
ବାଲକ୍ରୀଡାଭରେବ ପ୍ରକ୍ତଭଟମଖିଳଂ ଡାହଲଂ ଗୈଡ଼୍ର
ପଂକ୍ତି । ୧୧ । ··· ··· ··· ଗୌଡ଼ୌ
ଯୁଦ୍ଧେ ସନ୍ନଦ୍ଧ ଯୋଧ ଦ୍ୱିରଦବଲଘଟା
ସଙ୍ଗ [ର]ଂ ଯୋ ବ୍ୟ]ଜନ୍ୟ ।
ଉଦ୍ଧୃତ୍ତାକ୍ଷୋହଣୀ ପଦ୍‌ଗୁରୁଗତ
ବନମଭୂଦ୍ଭରାକ୍ରାନ୍ତ ପୃଥ୍ୱୀ
ରାଜ୍ଞଃ କୁବନ୍ନଶେଷାନବତଣୀରସୋ
ଜଷ୍ଟରୁର୍ବୀ ମକୈଷୀତ୍ । ୧୦ ।
ପଂକ୍ତି । ୧୨ । ତନ୍ମାତା ପାନକ୍ଷ୍ଣକୂଲସ୍ୟ ଦୁହିତା
କୋଲାବତୀ ନାମତୋ
[ଯାସୌ] ଶୀତକରାନ୍ୱୟସ୍ୟ ମହିଷୀ
ଦୁର୍ଗେବ ଲକ୍ଷ୍ମୀରବ ।
ଯସ୍ୟାଃ କାର୍ତ୍ତନମୂର୍ଦ୍ଧ୍ୱସୁ ଧ୍ୱଜଚୟୋ
ବାତ୍ୟାଭରୂର୍ଦ୍ଧ୍ୱଂ ଗତୋ
ହସ୍ତାଭଃ ଶଶୀଲକ୍ଷ୍ମ ଲେପ୍ତୁମିବ-
ପଂକ୍ତି । ୧୩ । ··· ଖେସୋଦ୍ରାହମୁଦ୍‌ଗଚ୍ଛତ । ୧୧ ।

ଶ୍ରୀମଦ୍‌ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱରସ୍ୟ ପ୍ରଶ [ତମଲ ହ୍ମି]ତଃ
ସ୍ପର୍ଣ୍ଣଗୋ ମୁକ୍ତଦସ୍ୟ
ପ୍ରାସାଦୋଽଭ୍ରଂକଷାଗ୍ର ସ୍ଫୁରଣିରଥରସ୍ମୂ
ବ୍ୟାହୃତ ସ୍ଥାଣୁ କଲ୍ପଃ ।
ଏକାମ୍ରେ ସିଦ୍ଧତୀର୍ଥେ ଚତୁରମଲକୁଳୀ ନାଟ୍ୟଶାଳା
ପଂକ୍ତି । ୧୪ । ... ... ସମେତଃ
କୋଳାବତ୍ୟା ତପ୍ୟୈଷଃ କ୍ଷିତମୁକୁଟନଭଃ
[କାରିତଃ] କୀର୍ତ୍ତିରାଜଃ । ୧୨ ।

ଲୋକାଲୋକ ମହାଦ୍ରି ସପ୍ତଜଲଧି
ଦ୍ୱୀପସ୍ଥଲୀ ପିଣ୍ଡିକା
ମଧ୍ୟସ୍ଥାୟୁକ ମେରୁଲିଙ୍ଗମୁପର
ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ହେମାଳୟମ୍ ।
ପଂକ୍ତି । ୧୫ । ଗଙ୍ଗାଭିଃ ସ୍ନପୟନ୍ନହର୍ନିଶମସୌ
ଦେବ [ସ୍ତ୍ରୀଲୋକା ପତ]
ବ୍ରହ୍ମା ସ୍ୱର୍ଚ୍ଚିତ ଯଂ ଶିବଂ ସ ଭଗବାନ୍
ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱରୋଽସ୍ତୁନ୍ଦିଭୁଃ । ୧୩ ।

ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଭ୍ରାଜତ୍କନକକଳଶୋ-
ଊିଷ୍ମୁଦଂଶୁକଗର୍ଚ୍ଚି
ଦୀପ୍ତାଲୋକ ପ୍ରସରକୃତ-
ପଂକ୍ତି । ୧୬ । ... ... ଦ୍ୱିକ୍ ଚକ୍ରବାଳପ୍ରସାଦଃ ।
ପ୍ରାସାଦୋଽସ୍ୟ ନିଦଶ ଯୁବ[ତି ବ୍ରା]ତ
ସନ୍ଧ୍ୟା ପ୍ରଦୀପୋ
ମୂର୍ଦ୍ଧେ ବାଦ୍ରେଃ ସକଳ ଗଗନଂ
ମଣ୍ଡୟନ୍ନୁଚକାସ୍ତି । ୧୪ ।
ରତ୍ନାଲଂକୃତଭୂଷିତାଙ୍ଗ ସୁଷମା
ଦେଦୀପ୍ୟମାନା ଦ୍ୱବୋ
କ୍ରୀଡନ୍ତ୍ୟ—

ପଂକ୍ତି । ୧୭ । ··· ସ୍ଫୁଡ଼ତଃ ସ୍ନିଗ୍ଧା ଇବ କୁଚ-
ଶ୍ରୋଣୀଭର ବ୍ୟାକୁଳାଃ ।
ସୃନ୍ଦର୍ଯୌଷି କମାନକାଂଇବ
ଦୃଶାମନ୍ତଃ ପ୍ରବିଷ୍ଟା ନୃଣା-
ମଦ୍ୟୈ ଚଞ୍ଚଳ କର୍ଣ୍ଣଜାହ୍ନବୀସ୍ତନା
ଦତ୍ତାସ୍ତପ୍ପୃ ଦାରକାଃ । ୧୫ ।
ବେଦ ବ୍ୟାକରଣାର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର କବିତା
ପଂକ୍ତି । ୧୮ । ··· ତର୍କାଦ୍ୱ ବିଦ୍ୟାଧରୈ
ବୃନ୍ଦୈର୍ବାବତଥ ପ୍ରମନ୍ନ ବ [ନସ୍ତୋ]
ଦ୍ବୁଦ୍ଧିର୍ବିଶୁଦ୍ଧାନ୍ୱସ୍ତଃ ।
ତାରାଧୀଶ୍ୱର ବଂଶଜାବନଭୂଜାଂ
ଶୁଭ୍ରଂ ଯଶସ୍ତନ୍ୱତୀ-
ମ୍ନଟ ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଃ କବିବରୋଽକାର୍ଷୀଦିମାଂ
ବର୍ଣ୍ଣନାମ୍ । ୧୬ ।
ପଂକ୍ତି । ୧୯ । ଯନଗବନସମୁଦ୍ରା
ମେଦିନୀ ଯାବଦାସ୍ତେ
[ତ୍ରିଭୁ]ବନ ନଜ ନେନେ
ପୁଷ୍ପବନ୍ତୌ ଚ ଯାବତ୍ ।
ଅତ୍ର ଜଗଦୁପରସ୍ତୋ
ଯାବଦୌତ୍ତନପାଦ
ର୍ଜନବଦଦସୁଧେୟଂ
ତାବଦସ୍ତୁ ପଶସ୍ତିଃ । ୧୭ ।
ପଂକ୍ତି । ୨୦ । ପରମମାହେଶ୍ୱର ମହାରାଜାଧିରାଜ
ସୋମ'କୁଳତିଲକ) ତ୍ରିକଳିଙ୍ଗାଧିପତି ଶ୍ରୀମଦୁଦ୍ୟୋତ
କେସରୀରାଜ ଦେବସ୍ୟ ବିଜୟରାଜ୍ୟେ ସମ୍ବତ୍ ୧୮
ଫାଲଗୁନ ଶୁ ଦି ୩ ସୂତ୍ରଧାର
ରା(ଣ୍ଣେଣ ଉତ୍କୀର୍ଣ୍ଣମ୍)

— — —

ଭୁବନେଶ୍ୱରର
ଓଡ଼ିଆ ତାମିଲ ଶିଳାଲିପି

ଭୁବନେଶ୍ୱରର କେଦାରଗୌରୀର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ସ୍ଥାନ ପତିତ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିବା ସମୟରେ କଲିକତା ନିବାସୀ ଗଣପତି ସରକାର ତାହା ପଟା ନେଇଥିଲେ ଓ ସେଠାରେ ଘର କରିବା ସମୟରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଗଣେଶ ମୂର୍ତ୍ତି ଓ ଲିପିଯୁକ୍ତ ପଥର ପାଇଥିଲେ, ତାହାକୁ ୧୯୧୭ରେ କଲିକତାକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ କରିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ୧୯୨୪ର ଏସିଆଟିକ ସୋସାଇଟି ପତ୍ରିକାରେ ଏହି ଶିଳାଲିପିର ପାଠ ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଫଟୋ ସହ ଛପାଇଥିଲେ । ଗଣପତି ସରକାରଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ଏହି ଦ୍ୱିଭାଷୀ ଶିଳାଲିପିଟି କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଆଶୁତୋଷ ମିଉଜିଅମକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୋଇ ସେଠାରେ ସୁରକ୍ଷିତ ଅଛି । ଏହି ଲିପିର ପାଠ ପ୍ରଫେସର ଡାକ୍ତର ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି ମହାଶୟ 'ପ୍ରାଚୀନ ଗଦ୍ୟ, ପଦ୍ୟାଦର୍ଶ' ପୁସ୍ତକରେ ୧୯୩୨ରେ ଦେଇଥିଲେ । ମୁଁ ଏହି ଶିଳାଲିପିର ଛପା ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲି । ଏହାର ଛପା ପାଇବା ପାଇଁ ଆଶୁତୋଷ ମିଉଜିଅମର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ମୋର ବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ-ଦେବପ୍ରସାଦ ଘୋଷଙ୍କଠାରେ ଋଣୀ । ଏହି ଶିଳାଲିପିରେ ଓଡ଼ିଆ ଲିପିର ୩୪ଟି ଧାଡ଼ି ଅଛି । ତାମିଲ ଲିପିର ପାଠ କରିପାରି ନଥିବାରୁ ତାହା ଏଠାରେ ଦେଇ ପାରିଲି ନାହିଁ । ଶୁଣିଲି ଯେ ଡାକ୍ତର ଦୀନେଶଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର ଏପି ଗ୍ରାଫିଆ ଇଣ୍ଡିକା ଗ୍ରନ୍ଥମାଳାରେ ଏହି ଶିଳାଲିପିର ଉଭୟ ଲିପିର ପାଠ ଦେଇ ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି ।

ଲିପିର ପାଠ ତଳେ ଦିଆଗଲା । ପାଠର ଶୁଦ୍ଧି ବନ୍ଧନୀରେ ଦିଆ ଯାଇଛି ।

୧ । ଓ (ଶଙ୍ଖରେ) ସ୍ୱସ୍ତି ଗୁର ଶୀର ନରନାର ସୀଙ୍ଘ ଦେବ
୨ । ଶ ପ୍ରବଧମାନେ ଶାକେ ଶକେ ମ -
୩ । ସ୍ୱତ୍ ୨୨ ଶ୍ରୀ କାର୍ତ୍ତିକ କୃ ଷ୍ଟ ୭ ରଶୀବା
୪ । ରେ ଶ୍ରୀ କାର୍ତ୍ତୀବାସ:ଖେଣ୍ଡଂ ସୀଧେ
୫ । ସର ମଠର ବଡ଼ ନରସୀଙ୍ଘ ଦେବ—
୬ । ଙ୍କର ଆଶକାମାର୍ଥ ପୂର୍ବ୍ବକେ ॥
୭ । ବାଘମଶ୍ର ବାରବାଟୀ ଭୂମୀ ଏକାଦ୍
୮ । ଶ ରୁଦ୍ର ଖ୍ରୀଷା ଦେବା ଭୂମୀ ସମଂ
୯ । ଧେ ତପଶ୍ରଜ ମାହା ମୁମ୍ନା ଦୁ ଗ୍‌ଗା
୧୦ । ଭଟ ଆଗ୍ନପ ଙ୍କେର ବଂଧା କଲା । ଏ
୧୧ । ମାଡ଼ ଶତ ଦେଡ଼ ୧୫୦ ଉଷେମ୍ଭ
୧୨ । ର ନାଏକଙ୍କର ତତ୍ତ୍ୱ ଘେତଲା ।
୧୩ । ଏ ମାଡ଼ ଦସ ଧାନ୍ୟ ପୈଠୀ ହିଂ—
୧୪ । ସେବ ତପଶ୍ରଜ ମାହାମୁମ୍ନା ଏ ଦୁ
୧୫ । ଇ ଧାନ୍ୟ ସୁନା ଦୁଗା ରୁଟେ ଉଷେ ସ—
୧୬ । ର ନାଏକଙ୍କେ ଦେଇ ଅଙ୍କ କଲ ଏ କଉଡ଼ୀ ଏ
୧୭ । ଧାନ ସୁନା ମୂଳକଳନ୍ତର କରନ୍ତେ ମଡ଼
୧୮ । ଶକେତକ ଅମ୍ବୀ ୧୮୦ ତପଶ୍ରଜ ମୂନୀ ସୀ—
୧୯ । ବ ପ୍ରାପ୍ତେଂ ନପଚନ୍ଦବର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନାପର୍ଣ୍ଣ ହୋ –
୨୦ । ଲଲା । ଏ ତପଚନ୍ଦବର୍ଣ୍ଣଙ୍କର ଦୁଗାଭଟଆ
୨୧ । ଗ୍ନପଙ୍କର ଶ୍ରମୀ । ଦୁଗାଭଟ ଆଗ୍ନପେ
୨୨ । ସ୍ୱଣୀ ଏକ ଶ୍ରମୀ ବୋଲ ମୈଷପକ୍ଷ ହୋ
୨୩ । ଇଲ । ଏ ବାଘମଶ୍ର ଭୂମୀ ବାରବାଟୀ ପଂ –
୨୪ । ଲ ଭୋଗ୍ୟ ଅସୀ ଆମତବେ କାଲ କେ
୨୫ । ତପଚନ୍ଦବର୍ଣ୍ଣ କା ହା ଥରଇ ଦୁର୍‌ଗା ଭଟ
୨୬ । ଟ ଆଗ୍ନପେପାଣୀ ଧୀଲ୍ଲ । ଶ୍ରୀ ଶାର
୨୭ । ନରସୀଙ୍ଘ ଦେବଙ୍କର ଆଜ୍ଞଣ କା —
୨୮ । ମାର୍ଥେ ଏକାଦଶ ନ୍‌ଦ୍ର ଖ୍ରୀଷା କଶ୍ରଇ

୨୯ । ବା ଏ ଭିକ୍ଷା ନେତ୍ର ଦେଶ ପାଣ୍ଡୀ ଦେଶ କା
୩୦ । ଙ୍ଗୀ ନେବମ ଏ ଖାସା ଦେବେମ ଜମୀଲ୍ ନେହା
୩୧ । ଇ ମଣ୍ଡାମଣ୍ଡେ ସାକ୍ଷୀ କଥା ଆଚ୍ଛବନ୍ତ
୩୨ । ହୋଇଲ୍ । ତପସ୍ୱୀଙ୍କୀ ଭିକ୍ଷା କେତେ କେତେ
୩୩ । କାଳ ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରତ ଏତେକ କାଳ × ଙ୍କ ବସ
୩୪ । ବୃତ୍ତୀବାକ ୦୧୧

ଲିପିର ସମୟ:—ଲିପିରେ ନରସିଂହ ଦେବଙ୍କ ପ୍ରବର୍ଧମାନ ବିଜୟ ରାଜ୍ୟର ୨୨ ସଂବତ୍ କୃଷ୍ଣ ସପ୍ତମୀ ରବିବାରର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଗଙ୍ଗବଂଶରେ ୪ଜଣ ନରସିଂହ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ—ଏଣୁ ଏହି ଲିପି କେଉଁ ରାଜାନରସିଂହଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ଉତ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲା ତାହା ଠିକ କରିବା ସହଜ ସାଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ଚାରିଜଣଯାକ ନରସିଂହ ଜାମାଖ୍ୟ ଗଙ୍ଗନୃପତି ୨୨ ଅଙ୍କରୁ ଅଧିକ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାରେ ଅଙ୍କ ଗଣନାର ବିଶେଷତ୍ୱ ଅଛି । ଅଙ୍କରେ ଥିବା ସଂଖ୍ୟା ଓ ୧୦ ବ୍ୟତୀତ ଶୂନ୍ୟଯୁକ୍ତ ସଂଖ୍ୟା ଗଣିତ ହୁଏନାହିଁ, ଅର୍ଥାତ୍ ୧, ୬, ୧୬, ୨୦, ୨୬, ୩୦, ୩୬, ଇତ୍ୟାଦି ସଂଖ୍ୟା ପୂର୍ଣ୍ଣ ରାଜତ୍ୱ ଅଙ୍କରୁ ବାଦଯାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଙ୍କ ସୁନିଆ ଦିନରୁ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ସୁନିଆଁ ପରେ ବର୍ଷକ ମଧ୍ୟରେ ଜଣେ ରାଜାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହେଲେ, ସେହିଦିନ ତାଙ୍କର ଅଙ୍କ ସରିଯାଏ ଓ ନୂତନ ରାଜାଙ୍କର ୨ୟ ଅଙ୍କ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ସୁନିଆଁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚଳେ । ଏଣୁ ଏ ମୃତ ରାଜାଙ୍କର ଅଙ୍କ ଓ ନୂତନ ରାଜାଙ୍କ ଅଙ୍କ ଗୋଟିଏ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଚଳେ । ଏହି ହିସାବରେ ୨୨ ଅଙ୍କର ରାଜତ୍ୱ କାଳ ହେଉଛି ୧, ୬, ୧୬ ଓ ୨୦ ସଂଖ୍ୟା ହ୍ରାସ ବର୍ଷ ବା ୧୮ ବର୍ଷ । ଏହି ଗଣନା ଅନୁସାରେ—

(୧) ନରସିଂହ ୧ମଙ୍କ ୨୨ ଅଙ୍କ ଖ୍ରୀ ୧୨୫୬—୫୬
(୨) ନରସିଂହ ୨ୟଙ୍କ ,, ଖ୍ରୀ ୧୨୯୬—୯୬
(୩) ନରସିଂହ ୩ୟଙ୍କ ,, ଖ୍ରୀ ୧୩୪୫ – ୪୬ ଓ
(୪) ନରସିଂହ ୪ର୍ଥଙ୍କ ,, ଖ୍ରୀ ୧୩୯୫— ୯୬ହେବପରେ

୨୨ ଅଙ୍କର କାର୍ତ୍ତିକ କୃଷ୍ଣ ସପ୍ତମୀ ରବିବାର ନରସିଂହ ୧ମ ଓ ନରସିଂହ ୨ୟଙ୍କ ୨୨ ଅଙ୍କରେ Indian Ephimerish ପୁସ୍ତକର

ଗଣନା ଅନୁସାରେ ପଡ଼େ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏହାହିଁ ନରସିଂହ ୩ୟଙ୍କ ୨୨ ଅଙ୍କରେ ଅକ୍‌ଟୋବର ତା ୮ ୧୩୪୭ ଓ ନରସିଂହ ୪ର୍ଥ ୨୨ଅଙ୍କରେ ସେପ୍‌ଟେମ୍ବର ତା ୯ ୧୩୯୬ରେ ପଡ଼ୁଅଛି । ଏଣୁ ଶିଳାଲିପିର ସମୟ ଏହି ଦୁଇଟି ଦିନରୁ ଗୋଟିଏ ହୋଇପାରେ । ନରସିଂହ ୩ୟଙ୍କ ସମୟରେ ମିଳୁଥିବା ଲିପିରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ନରସିଂହ ୪ର୍ଥଙ୍କର ୧୩୯୫ରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ପୁରୀର ଶଙ୍କରାନନ୍ଦ ମଠରେ ଥିବା ତମ୍ବାପଟାରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଏଣୁ ଆମର ମନେହୁଏ ଯେ ଏହି ଶିଳାଲିପିର ସମୟ ସେପ୍‌ଟେମ୍ବର ତା ୨୯ରଖ ୧୩୯୬ ।

ଲିପିର ଭାଷା:—ଲିପିରୁ ଭାଷାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେତେବେଳକୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ପ୍ରାୟ ମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କ ଆକାର ଧାରଣ କଲାଣି ।

ଲିପିର ବନାନ ସମସ୍ୟା—ଏହି ଲିପିରେ ପ୍ରକୃତ ଭାଷାର ବନାନ ସମର୍ଥନ ଦେଖାଯାଏ । ମୁଖରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ଶବ୍ଦ ଅନୁସାରେ ବନାନ ଲିଖିତ ହୋଇଛି । ସଂସ୍କୃତ 'ସିଂହ' ଓଡ଼ିଆରେ 'ସିଙ୍ଘ' ଉଚ୍ଚାରିତ ହୋଇ ଏହି ଲିପିରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି ।

(୨) ପରବର୍ତ୍ତୀ ବର୍ଣ୍ଣର 'ରେଫ' ଫଳା ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ବର୍ଣ୍ଣରେ 'ର'କାର ହୋଇଅଛି—ପ୍ରବ୍ରଧମାନେ । କେତେକ ସ୍ଥଳରେ 'ରେଫ' ଫଳା ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇନାହିଁ—ଯଥା କାତୀକ'

'୩) ହ୍ରସ୍ୱ 'ଇ' ଠାରେ ଦୀର୍ଘ'ଈ' ବ୍ୟବହାର ପ୍ରାୟ ସର୍ବତ୍ର ହୋଇଛି ।

(୪) ସେହିପରି ହ୍ରସ୍ୱ 'ଉ' ଠାରେ ଦୀର୍ଘ 'ଊ'ର ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ ।

(୫) ଦୀର୍ଘ 'ଆ' ଠାରେ ହ୍ରସ୍ୱ 'ଅ'ର ବ୍ୟବହାର ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ ଯଥା ମହାରାଜା—ମାହାରାଜା ।

(୬) ବର୍ଗ୍ୟ 'ଜ' ସ୍ଥଳରେ ଅନ୍ତସ୍ଥ୍ୟ 'ଯ'ର ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ ଯଥା : ରାଯେ ।

(୭) 'ଶ' ଓ 'ସ' ର ବ୍ୟବହାରରେ କୌଣସି ନିୟମ ପ୍ରତି-ପାଳିତ ହେଉଥିବା ମନେ ହୁଏନାହିଁ ।

(୮) ୧୮° 'ଶତେକ ଅମୀ' ରୂପେ ଓ 'ଅସୀଆ ସତକେ' ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଓଡ଼ିଆ ପଣକିଆରେ 'ଅଶୀଆ ଶତକ'ର ବ୍ୟବହାର ଥିଲା ।

(୯) 'ଉତ୍ତର' ସ୍ଥଳରେ 'ଉଟ' ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି ।

(୧୦) ଆଜ କାଲ 'ପୌର୍ଣ୍ଣମୀ'ର ବ୍ୟବହାର ହୁଏ । ମାତ୍ର ଲିପିରେ 'ପୌର୍ଣ୍ଣୀ' ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି ।

(୧୧) 'ଆପୂର୍ଣ୍ଣ' ଏହି ଲିପିରେ 'ଆଣ' ବା 'ଆଉଣ' ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ଅଛି ।

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଆଲୋଚନା :—

(କ) ଏହି ଲିପିରେ 'ତପରଜ' ଓ ତପଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ' ବିଶେଷଣରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି । ଆମ୍ଭେମାନେ ମହାନ୍ 'ମହାରାଜ' ବ୍ୟବହାର କରୁ । ଧର୍ମାତ୍ମା ମାନଙ୍କୁ ରାଜକୀୟ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିବାର କାରଣ ସହଜରେ ଅନୁମିତ ହୋଉ ନାହିଁ ।

(ଖ) ଏଥିରେ 'ସ୍ଥାନାପତି'ର ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ । ଏହାର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ ମୁଁ ଠିକ କରି ପାରିନାହିଁ ।

(ଗ) ଏକାଦଶ ରୁଦ୍ର ଭିକ୍ଷା :- ଏକାଦଶ ରୁଦ୍ରଙ୍କ ନାମ ଯଥା ୧ । ଅଜ, ୨ । ଏକପାଦ, ୩ । ଅହିର୍ବୁଧ୍ନ, ୪ । ପିନାକୀ, ୫ । ଅପରାଜିତ, ୬ । ତ୍ର୍ୟମ୍ବକ; ୭ । ମହେଶ୍ୱର, ୮ । ବୃଷାକପି, ୯ । ଶମ୍ଭୁ, ୧୦ । ହର, ୧୧ । ଇଶ୍ୱର । ଏକାଦଶ ରୁଦ୍ର ଭିକ୍ଷାରୁ ଅର୍ଥ ବୋଧ ହୁଏ ଏକଦଶ ରୁଦ୍ରଙ୍କର ସେବା ନିମିତ୍ତ ଭିକ୍ଷା । ଏହି ଏକାଦଶ ରୁଦ୍ରଙ୍କର ପୂଜା ଓ ସେବା ବିଧାନ ବୁଝିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରି ସଫଳ କାମ ହୋଇ ପାରି ନାହିଁ । ଏଥିରୁ ମନେ ହୁଏ ଯେ ଏହି ଭିକ୍ଷା ଶୈବ ସନ୍ୟାସୀ ମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ଦିଆ ଯାଇଥିଲା । ଯେଉଁଠାରେ ଭୂମିଦାନ କରା ଯାଇଥିଲା, ତାହା ଚୋଡ଼ ଦେଶ, ପାଣ୍ଡ୍ୟ ଦେଶ ଓ କାଞ୍ଚି ଅଞ୍ଚଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା ।

ଏଥିପାଇଁ ଏହା ଲିପିରେ ଓଡ଼ିଆ ଲିପି ସହିତ ତାମିଲ ଲିପି ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି ।

ଭୁବନେଶ୍ୱର ସ୍ଥିତ ପ୍ରାଚୀନ ମନ୍ଦିର ଗୁଡ଼ିକରେ ଲକୁଲୀଶ ମୂର୍ତ୍ତିରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ ସେଠାରେ ପ୍ରଥମେ ପାଶୁପତ ଓ ଶୈବଧର୍ମ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଥିଲା ଓ ସେ ଶୈବଧର୍ମର ସମୟ ଦଶମ ଶତାବ୍ଦିର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ବୋଲି ଯାଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ଏହି ଲିପିରେ ମିଳୁଥିବା ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତାବ୍ଦିର ଶୈବଧର୍ମ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପରି ମନେ ହୁଏ । ଏହି ଶିବୋପାସନାର ମତ ଜାଣିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇନାହିଁ ।

ଏହି ଲିପି ଉପରେ କେହି ଅଧିକ କିଛି ଆଲୋକପାତ କଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଅନେକ କଥା ଜାଣି ପାରିବୁ ଓ ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏ ଲିପି ଉପରେ ଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲିଖିତ ହୋଇଛି ।

———